

ЗАН

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ,
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
ЖУРНАЛ

№ 12 | 2022

ZANMEDIA.KZ

ТАЛҒАТ САДЫҚОВ,

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ АЛМАТЫ АУДАНДЫҚ №2 СОТЫНЫҢ ТОРАҒАСЫ

**«ҚАРАПАЙЫМДЫЛЫҚ - ХАЛЫҚҚА
АДАЛ ҚЫЗМЕТ ЕТУДІҢ НЫҚ ҚАЗЫҒЫ»**

ЗАҢ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ,
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№12 | 2022

МЕНШІК ИЕСІ:

«ЗАҢ» Медиа-корпорация»
жауапкершілігі шектеулі
серіктестігі

Редакторлар кеңесінің
төрағасы - директор

Досымбек ӨТЕҒАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

АҒЫБАЕВ А. з.ғ.д.,
профессор

АЛАУХАНОВ Е. з.ғ.д.,
профессор

ӘБДІРАСҰЛОВ Е. з.ғ.д.

ӘБДІРАСҰЛОВ Б. б.ғ.д.,
профессор

БЕКТҰРҒАНОВ Ә. з.ғ.д.,
профессор

ДОСАЛИЕВ Қ. з.ғ.д.

СӘБІКЕНОВ С. з.ғ.д.,
профессор

БОРУБАШЕВ Б. з.ғ.д.
профессор (Қырғызстан)

РЕДАКТОРЫ

Түймегүл ИБАШЕВА

МАЗМҰНЫ

Талғат САДЫҚОВ,

Алматы қаласы Алмалы аудандық №2 сотының төрағасы:

«ҚАРАПАЙЫМДЫЛЫҚ — ХАЛЫҚҚА АДАЛ ҚЫЗМЕТ ЕТУДІҢ НЫҚ ҚАЗЫҒЫ»

Т. СМАҒҰЛҚЫЗЫ

3

Халықаралық құқық саласының қазақстандық көшбасшысы

Е. АХМЕТОВ

10

ҚАЗАҚ ЭЛИТАСЫНЫҢ ҰСТАХАНАСЫ

М. ДОСАНОВ

14

«ПРОКУРАТУРА ТУРАЛЫ» ЗАҢ ЖАҢАРДЫ

А. ЖАҚЫПОВ

18

ОҚТАУЛЫ МЫЛТЫҚТАН ҚАЙМЫҚПАҒАН ҚАЗАҚ

Т. СМАҒҰЛ

21

ЖЕКЕ СОТ ОРЫНДАУШЫЛАРДЫҢ ЖҰМЫСЫ ЖАУАПТЫ

Д. ШАХАНОВ

22

ТАРИХИ ӘДІЛДІКТІ ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУГЕ ЖАСАЛҒАН ҚАДАМ

А. САТЫБАЛДЫ

24

ЕСІРТКІ ҚЫЛМЫСТАРЫН АШУДАҒЫ СОТ САРАПТАМАСЫ

Т. БЕКМАШ

27

ШУБА

Н. МАУЫТ

29

ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ

Е. ЖЕТПИСБАЕВ

34

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІНІҢ БАСТАУЫ

Р. ЖАҚСЫЛЫҚ

35

МЕН ТАҢДАҒАН УНИВЕРСИТЕТ

Б. БАҚТЫҒАЛИУЛЫ

39

САЯҚ

А. БАЙМАХАНБЕТ

40

Талғат САДЫҚОВ,

Алматы қаласы Алмалы аудандық №2 сотының төрағасы:

«ҚАРАПАЙЫМДЫЛЫҚ – ХАЛЫҚҚА АДАЛ ҚЫЗМЕТ ЕТУДІҢ НЫҚ ҚАЗЫҒЫ»

– Талғат Қошқарбайұлы, сотқа түсетін шағымдар санының артуын қандай жағдаймен байланыстырар едіңіз, оларды азайту мүмкіндігі бар ма?

– Мемлекетіміз заман ағымына сай дамып жатыр, соған қарай дау-дамайға негіз болатын жайттар аз емес. Азаматтар арасында түсінбеушілік кез келген жағдайға байланысты туындауы мүмкін. Бірақ, дау-жанжалды соттың араласуынсыз жедел әрі уақыт пен шығын жұмсамай бітіру Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» заңы мен басқа да заңнамаларында жан-жақты қарастырылған. Әзірге жұртшылықтың осы мүмкіндікті пайдалануға деген түсінігі қызығушылық кемшін болып тұр. Бұл өз кезегінде талап арыздар санының көбеюіне әсер етуде. Мысалы, еліміздің барлық өңірінде Жоғарғы Сот бастама-

сымен құрылған Татуласу орталықтары жұмыс істейді. Орталықтарға тәжірибелі, білікті мамандар жұмылдырылған. Қандай

да бір келіспеушілік туындаған кезде азаматтар орталық қызметіне жүгініп, дауды ушықтырмай шеше алады.

– Аталған заңның кеңінен қолданылуына кімдердің тарапынан қолдау керек деп ойлайсыз?

– Жалпы қоғам болып атсалысу керек. Заң нормалары толық жүзеге асуы үшін олардың артықшылықтарын, сол мақсатта атқарылып жатқан игі істерді насихаттаудың маңызы зор. «Медиация туралы» заңның қолданыс аясын кеңейтуде соттар белсенділігі жоғары. Жақсы іске халықтың бірте-бірте бейімделетіні өмір заңдылығы. Десек те, бітімгершілік институтын заманауи үлгіде жаңғырту мақсатында республикамыздың Жоғарғы Соты іске қосқан тың жобалар мен соған сай атқарылып жатқан істер нәтижесіз емес. Ел соттарындағы татуласумен аяқталған істер саны жылдан-жылға артуда. Мысалы, бұрын мұндай істер 3 пайызды құраса, қазіргі таңда олардың 37 пайызға дейін жеткенін ресми мәліметтер растап отыр. Осы көрсеткіштің өзі-ақ дауды сотсыз шешу институты судьялар жүктемесін азайтуда тиімді тетік екенін аңғартады.

– Алмалы ауданының тұрғындары медиацияның мүмкіндіктерін қаншалықты пайдалана алып жатыр?

– Медиация туралы заң өз мақсатына жету үшін тек судьялар ғана емес, сонымен бірге, құқық қорғау органдары, медиаторлар, адвокаттар мен заңгерлер тарапынан да белсенді жұмыстар керек. Алмалы ауданында халық көп болғандықтан сотқа келушілер де жетерлік. Біздің сотта 17 судья, 34 маман еңбек етеді. Жыл басынан бері 9323 іс түссе, соның 5696-сына нақты шешім шығарылды. Осы істердің 176-сы сот барысында бітімгершілікпен, 869-ы медиация тәртібімен, 8-і партисипативтік рәсіммен аяқталды.

Сотта медиация кабинеті ашылып, онда татуластырушы судьялар бекітілген. Олар тараптарға медиацияның артықшылығын жан-жақты түсіндіріп, бағыт-бағдар береді. Біздің сотта негізінен тәжірибелі судьялар топтасқан. Олар халықтың құқықтық сауатын арттыру бағытында да белсенді. Медиацияның тиімділігін халыққа жеткізуде судьялар мен мамандар дөңгелек үстелдер мен ашық есік күндерін, ұйымдастырып, БАҚ-тарға материалдар жариялауда. Мұндай шаралардың халықтың құқықтық білімін жетілдіруге ықпалы зор екенін тәжірибе көрсетуде.

– Он бір айда бар-жоғы сегіз істің партисипативтік рәсіммен бітуі адвокаттар мен заңгерлердің тараптарды татуластыруға деген белсенділігінің төмендігін көрсетпей ме?

– Шын мәнінде солай болып отыр. Ашу-ызаға бой алдырған дауласушыларды қандай да бір ортақ мәмілеге келтіру оңай емес. Десек те, тараптар өз өкілдерінің ақыл-кеңесіне құлақ асады, әрбір уәжіне сенеді. Сондықтан, бұл мәселе адвокаттар мен заңгерлерден жауапкершілікті талап етеді. Олар екі жақты татуластырып, өзара келісімге келтіруге белсенді түрде атсалысса партисипативтік рәсім аясында татулашушылар санының артары анық.

Жұртшылыққа түсінікті болу үшін айта кетейін, партисипативтік рәсім Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы заңның талабына сай екі тарап адвокаттарының немесе заң консультанттары палатасы

мүшелерінің жәрдемдесуімен жүргізіледі. Бұл рәсімге судья қатыспайды. Алайда, ол дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімді қарап, оны бекіту және іс жүргізуді тоқтату туралы ұйғарым шығарады.

Тағы бір айтарлығы, бұдан бұрын партисипативтік рәсімге тек адвокаттар құқылы болды, қазір мұндай құзыретке заң консультанттары палаталарының заңгерлері де ие. Мұндағы басты мақсат медиацияның қолданыс аясын кеңейту болатын. Сондықтан, адвокаттар мен заңгерлер партисипативтік рәсімді қолдануда белсенділік танытса деген тілек бар. Өйткені, тараптардың өзара келісімге қол жеткізуі судьяның кәсіби біліктілігіне ғана емес, сонымен қатар, кәсіби заңгерлердің де істі сотқа дейін бітіруге деген көзқарасына тәуелді.

Өзара келісім дауды әуре-сарсаңсыз бітірудің таптырмас жолы. Егер тарап-

тар келісе алса іс қысқартылады. Оған қарсы талап арыз келтірілмейді, сондай-ақ, шарт ерікті түрде жасалғандықтан, атқарушылық өндіріс қозғалмайды. Екі жақтың да мүддесі теңдей сақталып, уақыт үнемделеді.

Классик жазушы Ғабит Мүсірепов «Дау қуған ел – жауығар, қумағаны – сауығар...» деп бекер айтпаған. Әрбір дау-дамайда ортақ мәмілеге келу денсаулығыңды сақтаудың кепілі. Біз осыны халыққа жеткізе білуіміз керек. Бабаларымыздың «Еліңнің ішін даудан, сыртын жаудан сақта» деген өсиетіне адалдық таныту әрқайсысымыздың азаматтық борышымыз. Өйткені, бүгінгі соттың мақсаты дауласушылардың бірін екіншісінің алдына жығып беруге емес, керісінше, қос тарапты ортақ ымыраға келтіре отырып, қоғамдағы бірліктің артуына сәл де болса ықпал ету екенін кімнің де болса түсінетін кезі жетті.

– Соттар жұмысын жеңілдетуге тағы қандай жетістіктердің септігі тиюде?

– Бұл ретте заңдар жаңартылып, заманауи бағдарламалар жүзеге асырылуда. Азаматтық заңнамалар толықтырылды. Мәселен, істердің жеңілдетілген тәртіппен қаралуы, даусыз талап арыздардың нота-риустарға берілуі және арбитраж, медиатор, заң консультанты мен еңбек инспекторы құзыреттерінің кеңейтілуі, бұған қоса аумақаралық соттылық пен робот бағдарламаның енгізілуі жүктемені жеңілдетуге айрықша серпін берді. Мысалы, аумақаралық соттылықта судьялардың мамандануы ескеріле отырып, істер ел аумағындағы соттарға автоматты түрде бөлінеді. Осындай реформалардың нәтижесінде Республикамызда соңғы төрт жылда сотқа түсетін талап арыздар саны 2,5 есеге, яғни, 900 мыңнан 340 мыңға дейін қысқарған.

– Робот бағдарлама азаматтардың конституциялық құқықтарына нұқсан келтірмей ме?

– Аталған бағдарлама судьяның қаруын қажет етпейтін, яғни, дау жоқ істерде сот актілерінің жобаларын дайындауға

көмектеседі. Бірақ, шешімге судья қол қояды, сондықтан, мұнда конституциялық талаптар бұзылмайды. Мысалы, тағы бір жаңа бағдарлама «Жасанды интеллектіні» алсақ, бұл сот процесіне қатысушылардың құқығын сапалы қорғауды және сот тәжірибесін біріздендіруді қамтамасыз ететін қосымша құрал. Мұндай процедуралар өз кезегінде азаматтардың конституциялық құқықтарының әділ қорғалуына кепіл болады.

– Сіз үшін Тәуелсіздіктің ең басты жетістігі неде, сондай-ақ, өтіп бара жатқан жылдың басты жаңалығы ретінде нені атар едіңіз?

– Ынтымақ пен бірлікті, тұрақтылықты, елдің тыныштығын Тәуелсіздіктің ең басты жетістігіне санаймын. Қазақстанда адамның құқықтары мен бостандығы, заңды мүддесі Конституциямен қорғалған, соттың шешімінсіз ешкім де жазаланбайды. Жеке меншікке қол сұғуға заңмен тый-

ым салынған. Әр азаматтың өз еңбегімен жетістікке жетуіне барлық жағдай жасалған. Бұл, әрине, Тәуелсіздіктің жемісі.

25 қазан – Республика күні болып белгіленіп, ұлттық мереке мәртебесіне ие болуын тарихи жаңалыққа балаймын. Ұлытауда өткен Ұлттық құрылтайда Мемлекет басшысы қос атаулы күннің ара жігін ашып берді. Республика күні – елдің мемлекет құру жолындағы тарихи қадамының символы, ал, 16 желтоқсан – Тәуелсіздік алуға зор үлес қосқан батырларымыз бен қайраткерлерімізге тағзым жасар күн болды.

Биылғы жылы сот қызметкерлері үшін де табысты болды. Көптен күткен тілегіміз орындалып, тұңғыш рет 24 маусым – Судьялар мен сот қызметкерлері күні төл мерекемізді атап өттік. Бұған қоса Қазақстан Республикасының Конституциясы бүкілхалықтық референдум негізінде түзетіліп, Конституциялық Сот құрылды. Конституциялық Сотты заң үстемдігін қамтамасыз етудегі ең ірі өзгеріс ретінде қабылдауымыз қажет.

– Сот беделін қалай арттыруға болады?

– Қандай шешім қабылдасақ та тараптардың тағдырына баса мән беріп, солардың хал-жайын ішкі түйсігімізге сала отырып, заңмен таразыласақ, ешкімнің де болашағына бейжай қарамасақ сот төрелігінің беделі өз-өзінен артады. Сала беделінің артуы соттағы әрбір маманға, олардың ұйымдастыру жұмыстарына да тікелей байланысты. Әсіресе, кеңсе жұмысын жоғары дәрежеде ұтымды ұйымдастыра білу өз кезегінде сотқа жүгінушілердің әділ сот төрелігіне деген сенімін нығайтады. Бұл тұрғыда біздің сотта кеңсе меңгерушісі Айнұр Бақытжанқызынан бастап өз істерін жетік білетін тәжірибелі мамандар шебі қалыптасқан.

Қолында билігі бар әрбір қызметкердің міндеті халыққа адал қызмет етіп, сол арқылы мемлекетімізді нығайту. Жалпы, қоғам мен жұртшылықтың бізден күтері де осы. Мықты биліктің құтты тірлікке жеткізетінін бабаларымыз әлдеқашан дәлелдеп кеткен. Алаш жұртының бүтіндігі мен татулығын бірінші орынға қоя білген дана билеріміздің дау шешудегі қасиеттері мен дара билігі бізге әрқашан да бағдаршам іспетті.

– Реформалар отандық сот жүйесінің деңгейін қаншалықты көтереле алады деп ойлайсыз?

– Тәуелсіздік жылдары әділ сот төрелігін қалыптастыруда ел көңілінен шығатындай жұмыстар жасалды. Судьялардың әрбір съезі саладағы ірі реформаларға жол ашты. Нәтижесінде Қазақстан Республикасының «Сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» заңымен судьялардың мемлекет тарапынан жасалатын әлеуметтік кепілдіктері жақсартылды. ҚР Жоғарғы Сотының «Сот төрелігінің жеті түйіні» жобасы саланы одан әрі жаңа белеске көтерді. Сот құзыреті кеңейтіліп, азаматтық процестегі судьяның белсенділігі артты. Судьялар тәуелсіздігі күшейтіліп, жүйедегі маңызды

мәселелерді шешуге қатысуға мүмкіндік алды.

Бүгінде сот өндірісі толығымен электронды жүйеге көшірілген. Сотқа жүгінушілерге барлық қызмет «бір терезе» қағидаты арқылы жедел әрі сапалы көрсетіледі. Бірыңғай сот практикасы жолға қойылып, судьялар жұмысы оңтайландырылды, сондай-ақ, басы артық сот процедуралары жойылды. Бұл тұрғыда сот актілерінің жаңа форматы енгізілді. Қазіргі күні әлеуметтік желілер арқылы соттар мен қоғам арасында нық диалог орнағанын өздеріңіз жақсы білесіздер. Осы жылдар ішінде сот процесін өткізу, сондай-ақ, сот актілерін жазудың жаңа мәдениеті қалыптасты. Бұлардың бәрі отандық сот жүйесінің әлемдік стандарттарға сай дамып жатқанының айқын көрінісі.

Мемлекет басшысы айтқандай, реформалардың мәні адамдарды өзгерту емес, олардың басты мақсаты ең алдымен, жүйені өзгерту немесе жүйенің кемшіліктерін түзетіп, оның қызметіне түбегейлі өзгерістер енгізу. Демек, жүйе жұмысын жаңа деңгейге көтеру жолындағы игі бастамалар мен түбегейлі өзгерістердің барлығы сот қызметінің жұртшылыққа ыңғайлы болуын, яғни, азаматтардың әуре-сарсаңсыз өз құқықтары мен заңды мүдделерін сот арқылы қорғауын тиімді қамтамасыз етуді көздейді. Соттардың құқықтық мемлекет құруда талай игі іске, шараларға бастамашы болып, табысқа жетудің тың сұрлеуін көрсетеріне сенім мол.

– Сіздің ойыңызша, жас ұрпақты отансүйгіштікке қалай тәрбиелейміз?

– Отансүйгіштік бұл өзің жүрген ортаны қорғауға, қадірлеуге, бағалауға деген үлкен жауапкершілік. Мысалы, ел қорғаған батырларымызға, қоғам қайраткерлеріне, айтулы тұлғаларымызға деген құрметіміз еске алумен ғана шектелмей, олардың елдік істерін тәрбие құралына айналдыра білу керек. Ата-бабамыз жан аямай

қорғаған ұлан-байтақ жерімізді, мемлекетімізді сүйіп, қастерлеу, оны көркейту әрбір азаматтың басты борышы екенін ұғындырудың маңызы зор. Үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсету секілді қазақи қасиеттерімен әрбір әке ұл-қызына үлгі бола алса, нағыз патриоттар тәрбиеленеді.

– БАҚ-тарға көзқарасыңыз, сынды қалай қабылдайсыз?

– Мемлекетті, жалпы қоғамды, өмірімізді бұқаралық ақпарат құралдарынсыз елестету мүмкін емес. БАҚ-тарға да, журналистер қауымына да көзқарасым түзу. Барлығымыздың көздеген мақсатымыз ортақ, ел дамуына үлес қосып, мықты мемлекет құру. Ал, шынайы сынның қашанда кемшілікті түзеуге ықпал ететінін жоққа шығармаймын.

– Сіздіңше, елдің құрметіне қалай

ие болуға болады, бұл мәселеде адам өзінің қай қасиетіне баса мән беруі керек?

– Меніңше, жұртшылықтың ықылас-құрметіне ие болудың бір-ақ жолы бар. Ол – адал еңбек. Ал, судьяның адал еңбегі заңдылықты қалпына келтіретін әділ шешімдер. Қандай қасиет дегенге келсек, әрине, қарапайымдылық. Қандай мансап-дәрежеге ие болсақ та адамды адам ретінде бағалай білу қарапайым жандардың ғана қолынан келеді. Халқымыз «Ұлық болсаң, кішік бол» демей ме, осы ұстанымды өмірлік мұратына айналдырғандар түбі өзін мойындатады. Қарапайымдылықтың халыққа адал қызмет етудің нық қазығы екенін өмірдің өзі дәлелдеп отыр.

**Сұхбаттасқан
Түймегүл СМАҒҰЛҚЫЗЫ**

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ САЛАСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ КӨШБАСШЫСЫ

Отандық халықаралық құқық мектебінің тарихы Марат Алдоңғарұлы Сәрсембаевтың есімімен тікелей байланысты деп есептеуге толық негіз бар. Ол - көрнекті халықаралық құқықтанушы, ғалым, педагог және қоғам қайраткері.

Марат Алдоңғарұлы шын мәнінде Қазақстандағы халықаралық құқық мектебінің негізін салушы болып саналады. Қазақстандағы алғашқы мамандандырылған халықаралық құқық кафедрасы, халықаралық құқықтың түрлі салалары бойынша алғашқы отандық оқулықтар мен оқу құралдарының жарық көруі, оның жетекшілігімен және

кеңесшілігімен «халықаралық құқық» мамандығы бойынша қорғалған докторлық және кандидаттық диссертациялар, мамандандырылған жоғары оқу орындарының ашылуы Марат Алдоңғарұлының есімімен байланысты.

Ол 1947 жылғы 15 желтоқсанда Талдықорған облысы (қазіргі – Жетісу облысы)

Андреевка ауданының (қазіргі – Алакөл ауданы) Екпінді ауылында дүниеге келген. Оқуға деген кіршіксіз қабілеті, тамаша есте сақтау мүмкіндігі, бала кезінен байқалған еңбекқорлығы мен қызығушылығы ауылдан шыққан баланы Алматы шет тілдері педагогикалық институтының (қазіргі – Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті) ағылшын тілі факультетіне алып келді. Оны сәтті аяқтағаннан кейін ол 1969 жылы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің (қазіргі – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті) заң факультетіне оқуға түседі.

Марат Алдоңғарұлы заң факультетін аяқтағаннан кейін ұзақ жылдар бойы (1973 жылдан 2000 жылға дейін) өзінің Alma Mater-і – ҚазМУ-де ассистент, оқытушы, аға оқытушы, доцент, профессор, заң факультетінің деканы және халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі ретінде жұмыс істеді. 1985 жылдан 1989 жылға дейін Кабул университетіне (Ауғанстан) дипломатия және халықаралық құқық бөлімін ұйымдастыру және қамтамасыз ету үшін жіберілді.

1998 жылдан 2002 жылға дейін «Дәнекер» халықаралық құқық және халықаралық бизнес институтының ректоры, 2002 жылы Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті заң факультетінің деканы болып қызметтер атқарды, соңғы лауазымында 2005 жылға дейін жұмыс істеді¹. 2005 жылдан 2018 жылға дейін мемлекеттік қызмет жүйесінде (2005 – 2007 жж. Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясы Халықаралық қатынастар бөлімінің меңгерушісі, 2007 жылдан – 2017 жылдың аяғына дейін Орталық сайлау комиссиясының мүшесі). Қазіргі күнде Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасында профессор лауазымында магистранттар мен Ph.D. докторанттарға дәріс оқып келеді.

Марат Алдоңғарұлының көпшілік біле бермейтін өмір жолының парақтары да бар. Екі

жыл бойы ол Көкшетау облысындағы прокуратура органдарында аға тергеуші болып жұмыс істеген. Қызметі қатаң құқық қорғау органдарының қызметінде құқықтанушының кәсіби шеберлігі мен қызығушылығы ғана емес, заң ғылымдарына, әсіресе халықаралық құқыққа деген икемділігі анық байқалады.

Профессор М.Сәрсембаевтың отандық халықаралық құқық ғылымын дамытуға, халықаралық құқықтанушы мамандарды, дипломаттарды дайындауға қосқан үлесіне баға берудің өзі күрделі мәселе, себебі ең алдымен оның бастамасымен Қазақстанда алғаш рет халықаралық құқық кафедрасы және алғаш рет елімізде ҚазМУ (қазіргі – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті) заң факультетінің жанынан мамандандырылған халықаралық-құқықтық бөлімшесі құрылды. Халықаралық құқық кафедрасы бірегей оқу процесінің – халықаралық құқық мамандарын дайындаудың ұйымдық құрылымы болып қана қоймай, халықаралық құқықты тереңінен зерттеудің шынайы орталығына айналды. Отандық халықаралық құқық мектебін қалыптастыру кезінде Марат Алдоңғарұлы Қазақстандағы халықаралық құқық мектебінің әлеуетін күшейтуге, оның жолын жалғастырушыларды қалыптастыруға қамқорлық таныта отырып, ғылыми күштерді біріктіре алды, жас оқытушыларды, магистранттарды, аспиранттарды, докторанттарды қолдады және қолдап келеді.

М. Сәрсембаев – 1978 жылы КСРО Сыртқы істер министрлігіне қарасты Мәскеу мемлекеттік халықаралық қатынастар институтында «Одақтас республикалардың егемендігі және халықаралық құқықтық субъектілігі (Қазақ КСР-і мысалында буржуазиялық тұжырымдар сыны)» тақырыбында халықаралық құқық бойынша орыс тілінде кандидаттық диссертациясын қорғаған алғашқы Қазақстан ғалымдарының бірі². 16 жыл өткен соң Мәскеу қаласында Ресей Ғылым академиясы Мемлекет және құқық институтының халықара-

¹ М.А. Сәрсембаевтың Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің заң факультетінде қызмет атқарған кезеңі туралы толығырақ ақпаратты қараңыз: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-дің заң факультетіне 20 жыл: мерейтойлық альманах. Е.Б. Сыдықов, С.К. Амандыкова, Ш.В. Тепина, М.Х. Хасенов редакциясында. – Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2019. – 236 б. (17-43 бб., 146-152 бб., 162-163 бб.)

² Сәрсембаев М.А. Суверенитет и международная правосубъектность союзных республик и критика буржуазных концепций (на примере Казахской ССР): дисс. ... канд. юрид. наук по специальности 12.00.10. – Международное право. – Москва: МГИМО МИД СССР, 1978. – 220 с.

лық құқық секторында «Қазақстан мен Орта Азияның тарихындағы халықаралық құқық мәселелері (XV ғасырдан қазіргі уақытқа дейін)» тақырыбында орыс тілінде докторлық диссертациясын ойдағыдай қорғап, «12.00.10 – Халықаралық құқық» мамандығы бойынша Қазақстандағы алғашқы ғылым докторы атанды³. Марат Алдоңғарұлына профессор ғылыми атағы 1996 жылы берілді.

М.Сәрсембаев – сыртқы саясат пен дипломатия бойынша, шетелдік және халықаралық құқық бойынша ағылшын, дари, жапон, иврит, қазақ, корей, неміс, орыс, поляк, румын, түрік және француз тілдерінде Қазақстан мен шетелдерде жарияланған ғылыми мақалалар мен баяндамалардың авторы. Сонымен қатар, Марат Алдоңғарұлының халықаралық құқық, оның жекелеген салалары мен институттары, салыстырмалы құқықтану бойынша монографиялары, оқулықтары, оқу құралдары, халықаралық құқық бойынша анықтама басылымдары жарық көрген. Ғылыми еңбектерінің жалпы саны – 700-ден астам⁴.

Марат Алдоңғарұлы – халықаралық құқық бойынша алғашқы отандық оқулықтар мен оқу құралдарын дайындау ісіндегі ауқымды жұмыстарға бастамашы болған ғалым. 1996 жылы тәуелсіз Қазақстанның тарихында алғаш рет профессор М.Сәрсембаевтың авторлығымен «Жеті жарғы» баспасынан «Халықаралық құқық» оқулығы жарық көрді. Ол 1999 жылы екі том болып қайта басып шығарылды (кейіннен Анкара қаласынан түрік тіліне аударылып шығарылды) және 2009 жылы бір том болып қосалқы автормен шығарылды. Сонымен бірге «Ғылым» баспасынан 1996 жылы Марат Алдоңғарұлының бастамасы бойынша және редакциясын басқаруымен әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің халықаралық құқық кафедрасы «Халықаралық жеке құқық» оқулығын дайындады және басып шығарды. Бұл оқулық алғашқы отандық оқулық ретінде жарияланып, кейіннен бірнеше рет басып шығарылды. Марат Алдоңғарұлы халықаралық құқық бойынша Ресейдің (Мәскеу Мемлекеттік халықаралық қатынастар институты), Францияның (Ренн-1 университеті), АҚШ-

тың (Вилланова университеті, Висконсин-Мэдисон университеті, Индиана университеті), Ауғанстанның (Кабул университеті) және басқа да мемлекеттердің жоғары оқу орындарында дәрістер оқыды.

М.Сәрсембаев халықаралық құқық, адам құқығы, сыртқы саясат және сайлау құқығы мәселелері бойынша халықаралық және отандық іс-шараларға (ғылыми-практикалық және ғылыми-теориялық конференцияларға, дөңгелек үстелдерге, съездерге, симпозиумдарға, семинарларға) қатысып отырды және қатысып келеді. М.Сәрсембаевтың ғылыми еңбектерінде БҰҰ және оның адам құқықтары жөніндегі органдарының қызметі, Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) аясында болып жатқан интеграциялық процестердің құқықтық мәселелері, халықаралық және ұлттық құқықтардың арақатынасы, Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ) шеңберіндегі дауларды шешу, Орта Азиядағы шекара маңындағы су реурстарын ұтымды пайдалану және басқару, сайлау құқықтарын жетілдіру сияқты және басқа көптеген қазіргі халықаралық және ұлттық құқықтардың өзекті мәселелері талданған. Сарапшы ретінде Қазақстанның шетелдік мемлекеттермен және халықаралық ұйымдармен жасаған халықаралық шарттарына, сондай-ақ Қазақстан қатысушысы болуға ниет білдірген халықаралық сипаттағы әмбебап және өңірлік келісімдерге ғылыми сараптама жүргізуге қатысты. Дж. Уильям Фулбрайт білім беру гранттарының және басқа да бағдарламалардың желісімен бірнеше рет шетелдерге ғылыми тағылымдамадан өтуге барып қайтты.

Марат Алдоңғарұлының халықаралық құқықтанушы ретіндегі жоғары беделінің мойындалғандығының бір дәлелі – 2012 жылы оның «1966 жылғы Азаматтық және саяси құқықтар жөніндегі халықаралық пактінің» сақталуын қадағалап отыратын БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комитетінің құрамына сайлануы. Комитет Пактіге қатысушы мемлекеттердің азаматтары болып табылатын және жоғары адамгершілік қасиеттері бар, адам құқықтары саласында құзырет-

³ Сәрсембаев М.А. Вопросы международного права в истории Казахстана и Средней Азии (с XV века по настоящее время): дисс. ... докт. юрид. наук по специальности 12.00.10. – Международное право. – Алма-Ата: КазГНУ им. аль-Фараби, 1994. – 428 с.

⁴ М.А. Сәрсембаевтың ғылыми еңбектері туралы толығырақ ақпаратты қараңыз: Сәрсембаев Марат Алдоңғарович: юрист-международник, ученый, практик / авторы-составители К.М. Сәрсембаев, Д.М. Сәрсембаев. – Астана, 2017. – 499 с.

тіліктері мойындалған, жеке құрамда сайланатын және жұмыс істейтін он сегіз сарапшыдан тұрады. Комитет саяси және азаматтық құқықтарды өмірде іске асыру жөніндегі қатысушы мемлекеттер қабылдаған шаралар туралы және осы құқықтарды пайдалануда қол жеткізген прогресс туралы мерзімді баяндамаларды қарастырады. Комитет мүшесі М.А. Сәрсембаевтың бұл жұмыстары оның 2014 жылы орыс тілінде жарық көрген кітабында қамтылғандығын атап өту маңызды⁵. Адам құқықтары жөніндегі комитеттегі өзінің жұмысында профессор М.Сәрсембаевтың отандық халықаралық құқық мектебі туралы халықаралық қоғамдастыққа жоғары деңгейдегі оң түсініктер қалдыруы одан да маңызды.

М.Сәрсембаев Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Құқықтық саясат жөніндегі кеңестің мүшесі болды, Қазақстанның халықаралық құқық жөніндегі қауымдастығының Құрметті Президенті және Ресей халықаралық құқық қауымдастығы Атқарушы комитетінің мүшесі, 2018 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі жанындағы Ғылыми-консультативтік кеңестің мүшесі, республикада және шетелдерде шығарылатын мамандандырылған ғылыми заң журналдарының (Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті хабаршысының заң сериясы, Д.Қонаев атындағы Еуразия заң академиясының хабаршысы, Е. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті хабаршысының заң сериясы, Қазақстан халықаралық құқық журналы, Мәскеу халықаралық құқық журналы, Құқық және мемлекет журналы) редакциялық алқасының және кеңесінің мүшесі болып табылады. Ондаған жылдар бойы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де және Д.Қонаев атындағы Гуманитарлық университетте құрылған «12.00.10 – Халықаралық құқық» мамандығы бойынша кандидаттық және докторлық диссертацияларды қорғау жөніндегі диссертациялық кеңестердің мүшесі болды. Қазіргі уақытта Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ жанындағы докторлық (Ph.D.) диссертацияларды қорғау жөніндегі диссертациялық

кеңестің мүшесі болып табылады. М.Сәрсембаевтың жетекшілігімен «Халықаралық құқық» мамандығы бойынша 25-ке жуық кандидаттық диссертация және 5 Ph.D. докторлық диссертация қорғалды, сонымен қатар 50-ден астам «Халықаралық құқық» мамандығы бойынша магистр дайындалды.

Оның өз отанының алдындағы сіңірген еңбегі мемлекеттік наградалармен, естелік медальдармен және грамоталармен атап өтілді. Ол «Парасат» және «Құрмет» ордендерімен, «Ерен еңбегі үшін» және «За вклад в создание Евразийского экономического союза» медальдарымен, Астананың 10-жылдығына, Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 10, 20 және 25-жылдықтарына орай, Конституцияның 10 және 20-жылдықтарына орай мерейтойлық медальдармен наградталған. Мемлекеттік органдар және халықаралық ұйымдар тарапынан Марат Алдоңғарұлына бірнеше рет құрмет грамоталары мен алғыс хаттар табыс етілген. Америка Құрама Штаттарындағы Хьюстон және Эль-Пасо қалаларының Құрметті азаматы болып табылады.

Марат Алдоңғарұлы студенттердің, магистранттардың, докторанттардың, оқытушылардың, Қазақстандағы және шетелдердегі заң саласындағы ғылыми қоғамдастықтың арасында үлкен құрметке ие. Оның шәкірттері жоғары оқу орындары мен ғылыми-зерттеу мекемелерінде ғана емес, практикада да, ең алдымен Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдары жүйесінде, отандық компанияларда, шетелдік заңды тұлғалардың құқықтық құрылымдық бөлімшелерінде еңбек етуде.

75 жасқа толып отырған туған күнінде мерейтой иесіне мықты денсаулық, ұзақ ғұмыр, табыстар, өмірлік күш-қайрат, отбасына бақыт пен құт-береке тілейміз!

Ерік АХМЕТОВ,
Қазақстан инновациялық және
телекоммуникациялық
жүйелер университетіндегі заңтану
кафедрасының
аға оқытушысы, Ph.D.
ОРАЛ ҚАЛАСЫ

⁵ Сәрсембаев М.А. *Хождение в ООН. Комитет ООН по правам человека: ощущение, впечатления, анализ.* – Астана: КГ «Болашақ», 2014. – 456 с.

ҚАЗАҚ ЭЛИТАСЫНЫҢ ҰСТАХАНАСЫ

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздік алғанына 30 жылдан асты. Тәуелсіз Қазақстанның жаңа шежіресі өркениеттік даму үрдісімен төрткүл дүниені таңдандырумен сипатталып, республикамыздың қазіргі таңда Орталық Азияда әлеуметтік-экономикалық тұрғыда орнықты, қарқынды дамып жатқан мемлекеттердің бірі екенін көрсетеді.

Қазіргі таңда Қазақстанның әлемнің 170 мемлекетімен сауда-экономикалық байланысы бар. Басқа елдермен дипломатиялық,

экономикалық, мәдени қатынастардың нәтижесінде мемлекетімізді әлем жұртшылығы таныды, өзімізде шығарылған та-

уарларды экспорттау нәтижесінде жыл сайынғы ішкі жалпы өнімнің тұрақты өсуі орын алды.

Мемлекетіміздегі саяси тұрақтылықтың, жеке, заңды тұлғалардың меншігіне қолсұқпаушылықты, меншік құқығын тиімді, нық қорғауды қамтамасыз ету, инвестициялық климаттың қолайлы болуы арқасында шетелдік ірі трансұлттық компаниялар Қазақстан экономикасының барлық секторларында жұмыс істеп, мемлекетіміздің дамуына өз үлесін қосуда. Экономист-сарапшылардың пікірінше және ресми деректер бойынша Тәуелсіздік жылдарында отандық экономикаға келген тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы көлемі 265 млрд АҚШ долларын құрады.

Қазақстанның тұрақты, үздіксіз, жүйелі, жоспарлы, жан-жақты дамуының кейбір тұстарын Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 7 қазандағы Жарлығымен бекітілген келесі 10 Ұлттық жобаның: «Дені сау ұлт» әрбір азамат үшін сапалы және қолжетімді денсаулық сақтау», «Білімді ұлт» сапалы білім беру», «Ұлттық рухани жаңғыру», «Цифрландыру, ғылым және инновациялар есебінен технологиялық серпіліс», «Кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба», «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері», «Қазақстандықтардың әлауқатын арттыруға бағытталған орнықты экономикалық өсу», «Жасыл Қазақстан», «Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі ұлттық жоба», Қауіпсіз ел» іске асырылуы куәландырады.

Азат елде білім беру жұмысын жақсарту, ғылымды дамыту үшін атқарылған істердің көптілігін атап өтсек, алғашқы қадам білім, ғылым саласын әлемдік өркениет талаптарына сай сапалық жағынан жақсартуға бағытталғанын айту керек. Ол үшін білім ордаларының материалдық жағынан қамтамасыз ету толық шешімін тауып, білікті маман дайындауға қажетті қаржылық ресурстар бөлінді.

Қазақстанға қажетті барлық мамандарды қазақстандық арнаулы кәсіби орта білім беру, жоғары білім беру мекемелерінде дайындау қолға алынып, гуманитарлық, тех-

никалық мамандықтар бойынша кадрлар даярлануда, сонымен бірге, «Болашақ» мемлекеттік оқу бағдарламасы бойынша шетелдік ең озық, әйгілі университеттерде жастар оқып, дипломмен өз елімізге оралуда.

Атап айтар болсақ, осы жылдар ішінде ұлттық білім моделі қалыптасты. Жалпы, білім саласында адами ресурстар дайындығы сапасын арттыруға, жеке тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің қажеттілігін қанағаттандыруға басымдық берілді.

Салада толыққанды нормативтік құқықтық база қалыптасты. Осы жылдар ішінде «Білім туралы», «Жоғары білім туралы», «Ғылым туралы», «Қазақстан Республикасындағы бала құқығы туралы», «Мемлекеттік білім беру жинақтау жүйесі туралы», «Ғылыми және ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерциаландыру туралы», «Педагог мәртебесі туралы» және басқа да заңнамалық актілер қабылданды. Білім беру саласы адам танымастай өзгерді.

Қазақстанда білімгерлердің арасында танымал «Қазақстан-Британ техникалық университеті», «Назарбаев университеті», «Сулеймен Демирель университеті», «КИМЭП университеті» және басқа да ірі білім беру, ғылыми ошақтар ашылды.

«Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» Қазақстан халқына жолдауында Мемлекет Басшысы Қ.К. Тоқаев: «Қуатты ұлттың діңгегі – халық. Ең бастысы, азаматарымыздың денсаулығы мықты, білімі терең болуы керек. Кәсібилік пен еңбекқорлық қоғамымызда ең жоғары орында тұруы қажет. Тағы да қайталап айтамын. Елімізде еңбекқор адам, кәсіби маман ең сыйлы адам болуға тиіс. Осындай азаматтар мемлекетімізді дамытады... Жастар нақты бір мамандықтың қыр-сырын жетік білуге ұмтылғаны жөн. Өз саласының шеберіне әрдайым сұраныс болады. Өскелең ұрпақ Қазақстанда ғана емес, өзге елдерде де бәсекеге қабілетті болуы керек», – деп атап көрсетті.

Бұл терең оймен, даналықпен айтылған сөздердің түбінде Қазақстан халқына, еліміздің жастарына деген жанашырлық жатыр, өйткені елдің болашағы – жастар.

Еліміздің білім беру жүйесіндегі шынайы

жағдайды түрлі халықаралық рейтингтегі көрсеткіштер нақты көрсетсе керек. Қазақстан Тәуелсіздік алған жылдан-ақ беделді халықаралық рейтингтерге тұрақты түрде қатысып келеді.

Қазіргі уақытта әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті Қазақстанның және тұтастай алғанда дүниежүзі университеттерінің арасында жоғары білім беру көшбасшыларының бірі.

Ал бұл жайт елдің әлеуметтік-экономикалық саясатының ашықтығын, білім беру деңгейінің сапасының жоғары екенін дәлелдей түседі. Мәселен, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті QS, THE, ARES сияқты ең беделді халықаралық рейтингтерге қатысады. Оның нәтижесі бойынша университет қазақстандық жоғары оқу орындары арасында талассыз көшбасшы болып табылады.

Жоғары деңгейдегі сарапшылардың пікірін негізге алған тағы бір агенттік – Rank Pro Worldwide Professional University Rankings ҚазҰУ-ды үздік деп таныды. Сонымен қатар, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ – «Asia Pacific Rank Pro World Leading Universities» рейтингінде ТОП-200 ішінде 176-орынға ие болып, Азия-Тынық мұхиты аймағындағы университеттер қатарына кірген қазақстандық ЖОО-лар арасында да алдыңғы орында. Сонымен бірге ҚазҰУ QS Quacquarelli Symonds-Graduate Employability Rankings халықаралық рейтингінде өз позициясын нығайтты.

2022 жылы әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті алғаш рет QS рейтингі бойынша Орталық Азиядағы ең үздік жоғары оқу орындарының тізіміне еніп, Жаһандық рейтингтегі айтулы жетістік 44-орынға ие болды. Сондай-ақ «QS Asia University Rankings 2023: Орталық Азия» рейтингінде бірінші орынды алды.

Қараша айында әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетіне QS рейтингінің негізін қалаушы және президенті Нунцио Квакварелли арнайы келіп, ҚазҰУ басшылығы мен ұжымын жетістіктерімен құттықтады.

Нунцио Квакварелли мырзамен кездесуде әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық универ-

ситетінің ректоры Жансейіт Түймебаев сөз сөйлеп: «Биылғы 8 маусымда жарияланған QS WUR жаһандық рейтингінің қорытындысы бойынша, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті 150-орынға ие болды. Бір жылда ТОП-200 ішінде 175-орында тұрған университет 25 позицияға жоғарылады. Бұл біз үшін үлкен мәртебе, зор жауапкершілік. Бүгінде ҚазҰУ әлемдегі ең үздік 150 университет қатарына енген Қазақстан мен Орталық Азиядағы жалғыз жоғары оқу орны болып табылады. Сондай-ақ QS Stars Rating System халықаралық рейтингінде «Бес жұлдыз» марапатын алған Орталық Азиядағы алғашқы және жалғыз университет. Бұл біздің ғалымдарымыздың, оқытушыларымыз бен барша университет ұжымының ұзақ жылдар бойғы және күнделікті тынымсыз еңбегінің жемісі», – деді.

Қазіргі кезде әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің заң факультеті елімізге мықты заңгерлерді дайындап отырған қара шаңырақ. Заңгер – қиын әрі күрделі, алайда өте қызықты және мәртебелі мамандық. 1934 жылы іргетасы қаланған заң факультеті көптеген жаңару мен өзгерісті басынан өткерді. Қазіргі таңда заң факультетінде құқықтану және кеден ісі мамандықтары бойынша мамандар дайындалады.

Студенттерді даярлау үдерісі орта білім және жоғары білім негізінде жүзеге асырылады. Сонымен қатар, заң факультеті студенттерінің магистратура және PhD докторантураға түсуге мүмкіндігі бар. Бүгінгі таңда заң факультетінің ең күрделі ғылыми-тәжірибелік мәселелерді шешуге әлеуеті жетеді.

Факультетте 70-тен аса заң ғылымының докторлары, заң ғылымының кандидаттары, PhD докторлары, профессорлар, доценттер сабақ береді.

Сонымен бірге, заң факультетінің ұйымдастырылуымен өткізілетін халықаралық ғылыми-теориялық, ғылыми-тәжірибелік конференцияларға өз баяндамаларымен ҚР Парламентінің депутаттары мен аппарат қызметкерлері, ҚР Үкіметі, ҚР Президенті Әкімшілігі, ҚР Жоғарғы Соты судья-

лары қатысып, факультет басшылығының шақыруымен құқық қорғау органдарының тәжірибелі мамандары студенттерге оқу-ғылыми тәжірибелік дәрістерді өткізеді.

Заң факультеті оқытушыларының басым көпшілігі шет тілдерін меңгерген, АҚШ, Еуропа, Түркия және өзге де мемлекеттерде тағылымдамадан өтіп келген. Мәселен, биылдың өзінде Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының бес оқытушысы Ұлыбританияда ғылыми тағылымдамадан өтуде.

Қылмыстық құқық кафедрасы 1940 жылы Алматы мемлекеттік заң институты құрылған сәттен бастап өз функциясын атқаруда. 1955 жылдан бастап кафедра С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университеті заң факультетінің құрамына кірген болатын.

Кафедраны осы уақытқа дейін профессор С.Я. Булатов, В.Н. Маркелов, Г.Ф. Поленов, Е.І. Қайыржанов, Г.Ы. Баймурзин, А.Н. Ағыбаев секілді білікті-білімді, тәжірибелі мамандар басқарған еді.

2008 жылдың қыркүйек айынан бері кафедраға з.ғ.д., профессор Р.Е. Жансараева жетекшілік етіп келеді.

2011 жылы қылмыстық құқық және криминология кафедрасы, қылмыстық іс жүргізу және сот билігі мен криминалистика және сот сараптамасы кафедралары біріктіріліп, «Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы» деп аталған еді. Рима Еренатқызының жетекшілігімен кафедрада жүзеге асырылып жатқан шаралар, маңызды жұмыстар аз емес.

Тарихи дереккөздерді, жазбаларды, халық ауыз әдебиетінің мұраларын зерттеу Қазақстанның мемлекеттігі сонау байырғы ғасырлардан келетінін және мемлекеттіліктің дамуы ел басшыларының, ойшыл-ағартушылардың ісімен, елін жаудан қорғаған батырлардың жауынгерлерік ерлігімен, қазақ билерінің төреліктерімен сабақтасып, үндесіп жатқанын көрсетеді.

Қазақ мемлекеттігінің одан әрі дамып өркендеуіне, жеке ел, мемлекет болып еңсесін көтеруіне үлес қосқан жеке тұлғаларды еш

уақытта да ұмытуға болмайды. Ел бірлігін асқақтатып, жердің тұтастығын сақтау ісінде жекеленген атақты билердің, батырлардың өз халқына сіңірген еңбегі өлшеусіз зор.

«Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген бабамыздан қалған аталы сөзі, жаңа тәуелсіз соттардың судьяларын әділ сот төрелігін жүргізуге жетелейтіні шындық. Оның тамыры ежелгі қазақ жерінде, көне тарих қойнауында туған халықтың әдеті мен әдебінде жатқанын ұмытпауымыз керек. Бүгінгі ұрпағымыздың құлағына анық жетіп, көкейіне қонған: «Түгел сөздің түбі – бір, түп атасы – Майқы би» деген ұлы сөздің мағынасы тым тереңде жатыр.

Қазіргі таңда білікті заңгер кадрларды даярлауда қазақстандық жоғары білім беру дәстүрлері сақталуда. Әйгілі ғұлама-заңгерлерден тәлім-тәрбие алған заңгер-ұстаздар әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінде жоғары білім беру, тәрбиелеу ісін жалғастыруда.

Қазақстандық жоғары заң білімін беруге, заң ғылымын дамытуға өзінің орасан үлкен еңбегін сіңірген, ғылыми мақалаларды, оқулықтарды дайындаған, өзінің қажырлы педагогикалық, тәрбиелік еңбегімен, ғылыми-педагогикалық шеберлігімен, адамгершілікті-ізгілікті, жанашырлық қасиетімен шәкірттердің есінде қалған көрнекті ғылым докторлардың, профессорлардың есімін еске алуға арналған ғылыми конференциялар, ғылыми оқулар өткізілуде. Атап өтсек, жыл сайын заң ғылымының докторы, профессор С.С. Сартаевтың есімін еске алуға арналған халықаралық ғылыми конференция, профессор Е.І. Қайыржановтың ғылыми оқылымы, профессор Г.Ы. Баймурзиннің ғылыми оқылымы, Е.Ғ. Жәкішевтің ғылыми оқылымы өткізіліп, ғылыми мәселелер талқыланып, ұсыныстар берілуде.

Мұрат ДОСАНОВ,
әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ қылмыстық құқық,
қылмыстық іс жүргізу және
криминалистика кафедрасының
аға оқытушысы, заң ғылымының
кандидаты

ПРОКУРАТУРА ТУРАЛЫ ЗАҢ ЖАҢАРДЫ

2022 жылғы 5 қарашада Прокуратура туралы ҚР Конституциялық заң» қабылданды. Заңда қалыптасқан тәжірибені заңнамалық деңгейде бекітіп, нақтылау үшін өзгерістер мен толықтырулар енгізілген.

Конституциялық заңға сәйкес Бас Прокурордың төменде көрсетілген соттарға:

- Конституциялық сотқа Конституцияның 72-бабы 4-тармағына сәйкес (Конституция нормаларына ресми түсініктеме беру);

- Жоғарғы Сотқа азаматтық, қылмыстық, әкімшілік істер және әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша сот практикасы мәселелерімен соттарға түсініктеме беру туралы ұсыныс жасау үшін жүгіну құқығы бекітілді.

Прокуратура актілері бойынша енгізілген өзгерістерге тоқталар болсақ, олар төмендегідей:

Наразылықтар бойынша:

Прокурор наразылықты шешім дайындау және қабылдау қажеттігіне байланысты, бірақ кемінде үш жұмыс күні ішінде қарау мерзімін белгілеуге құқылы, бұл мерзім ескі редакцияда кемінде күнтізбелік он күн болып белгіленген.

Наразылықты қарау нәтижелері туралы прокурорға жазбаша нысанда дереу хабарланады. Наразылық қаралғанға дейін оны әкел-

ген не жоғары тұрған прокурор кері қайтарып алуы мүмкін.

Қаулылар бойынша:

Прокурор келесі тармақтармен толықтырылған қаулы шығарады:

1. жедел-іздігіру іс-шараларын өткізу туралы;

2. жедел-іздігіру іс-шараларын және жасырын тергеу әрекеттерін тоқтату туралы;

3. қылмыстық-атқару жүйесі органдары қамауда отырған, бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жүрген адамдарға, сондай-ақ, пробақия қызметтеріне есепке алынған адамдарға қатысты қолданытын тәртіптік жазалар мен ынталандырулардың күшін жою туралы;

4. лауазымды және өзге де тұлғаның актісін немесе әрекетін үш жұмыс күнінен аспайтын мерзімге тоқтата тұру туралы;

5. сот орындаушыларының заңсыз актілерінің күшін жою туралы;

6. прокурорлық қадағалау актісін мәжбүрлеп орындау туралы.

Жаңа өзгерістерге сәйкес, әскери және көлік

прокуратуралары органының басшылары, аудандық және оларға теңестірілген прокурорлар заңдылық пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтың алдын алу, сондай-ақ адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мақсатында лауазымды адамдарға, мемлекеттік органдарға, жеке және заңды тұлғаларға үндеу жасауға құқылы. Ал, ескі редакцияға сәйкес, бұл құқық тек Бас Прокурор мен оның орынбасарлары, облыс прокурорлары және оларға теңестірілген прокурорларда болды.

Прокурорлық «Заңды түсіндіру» ден қою актісі «Қазақстан Республикасының заңдарын бұзуға жол бермеу туралы түсіндіруге» ауыстырылды. Прокурорлық қадағалау және ден қою актілері енгізілгеннен кейін бұзушылық жасаған адамдарды жауапқа тарту мерзімі Қазақстан Республикасының заңдарында айқындалатын тәртіппен осы акт бойынша шешім қабылданғанға дейін тоқтатыла тұрады.

Бұдан былай заңдылықтың сақталуын тексеруді Қазақстан Республикасы Президентінің немесе Бас Прокурордың тапсырмасы бойынша, сондай-ақ 18-баптың 2-тармағында көзделген негіздер бойынша прокурор тағайындайды және жүргізеді. Яғни, Бас Прокурор орынбасарларының, әскери және көлік прокуратуралары басшыларының, облыс прокурорларының және оларға теңестірілген прокурорлардың (Республикалық маңызы бар қалалар мен астананың), аудандық және оларға теңестірілген (қалалық, ауданаралық, сондай-ақ мамандандырылған) прокурорлардың заңдылықтың сақталуын тексеруді тағайындау және жүргізу туралы шешімі бойынша төмендегі тұлғалардың құқықтары, бостандықтары және заңды мүдделері қорғалады:

1) физиологиялық ерекшеліктеріне, психикалық ауытқуларына және өзге де мән-жайларға байланысты оларды қорғауды дербес жүзеге асыра алмайтын адамдар;

2) Санына шектеу қойылмаған адамдар тобына;

3) егер бұл адамдардың өмірі, денсаулығы не Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі үшін қайтымсыз салдарларды болғызбау үшін қажет болса, адамдар, қоғам және мемлекет;

4) мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, олардың лауазымды адамдары тара-

пынан олардың қызметіне араласу фактілері бойынша жеке кәсіпкерлік субъектілері;

5) мұнда кәмелетке толмаған адамдардың құқықтары жөніндегі тармақ та енгізілген.

Өтініштер бойынша:

Прокуратура органдары өтініштерді:

1) егер олар физиологиялық ерекшеліктеріне, психикалық ауытқуларына және өзге де мән-жайларына байланысты өз құқықтарын, кәмелетке толмаған адамдарды, сондай-ақ адамдардың шектеусіз тобын қорғауды дербес жүзеге асыра алмаса, адамның және азаматтың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау және қалпына келтіру үшін;

2) егер бұл мүдделерді қорғауды құзыретінде тиісті өкілеттігі бар уәкілетті орган тиісті түрде қамтамасыз етпесе не мұндай орган болмаса, адамның және азаматтың, қоғамның немесе мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау және қалпына келтіру үшін;

3) мемлекеттік, жергілікті өкілді және атқарушы органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, мекемелер, олардың лауазымды адамдары, меншік нысанына қарамастан өзге де ұйымдар тарапынан олардың қызметіне араласу фактілері бойынша жеке кәсіпкерлік субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау және қалпына келтіру үшін;

4) Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы мен ұлттық қауіпсіздігіне төнетін қатерді болғызбау мақсатында;

5) жойылмаған жағдайда адамның өмірі мен денсаулығына зиян келтіруге әкеп соқтыратын заңдылықты бұзу фактілері бойынша;

6) Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмалары бойынша;

7) Бас Прокурордың тапсырмалары бойынша қарайды.

Егер Қазақстан Республикасының заңдарында басқа жағдай көзделмесе, өтінішті қарау мерзімі оның прокуратура органдарына келіп түскен күнінен бастап он бес жұмыс күнін құрайды.

Сонымен қатар, заңға «Прокуратура органдарының лауазымды адамдары шешімдеріне, актілеріне және әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) түскен шағымдарды сотқа дейінгі реттеу» бабы қосылды. Прокуратура шешімдеріне, актілеріне не прокурордың әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) шағым адамға шешімнің,

актінің қабылданғаны немесе әрекеттің (әрекетсіздік) жасалғаны туралы белгілі болған күннен бастап үш айдан кешіктірмей прокуратура органдарына беріледі және оны жоғары тұрған прокурор қарайды. Бұл талаптарды қарау тәртібі Қылмыстық процестік заңнамасында, Азаматтық процестік заңнамасында, Қылмыстық-атқару заңнамасында, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамасында, Қарсы барлау және жедел-ізвестіру қызметі саласындағы заңнамасында белгіленген шағымдарға қолданылмайды.

Шағымды қарау мерзімі жиырма жұмыс күнін құрайды.

Егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше көзделмесе, шағым берген адамның өтінішхаты бойынша дәлелді себептермен шағымдану мерзімін өткізіп алған жағдайда, оны прокуратура органы қалпына келтіре алады. Шағымды сотқа дейінгі тәртіппен қарау нәтижелері прокурордың шешіміне, актісіне және әрекетіне (әрекетсіздігіне) Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде көзделген тәртіппен сотқа шағымдану үшін негіз болып табылады. Сондай-ақ, жақында қолданысқа енгізілген «Рақымшылық туралы» Заң төңірегінде де айтып өткенді жөн.

«Рақымшылық туралы» заң 2022 жылдың 2 қарашасында қабылданды және қолданысқа енгізілді. Заңның 3-бабы 5-тармағына сәйкес, рақымшылық жасау актісі қолданысқа енгізілген күннен бастап 6 ай бойы орындалады. Осы заң Қазақстан Республикасының аумағында 2022 жылғы 4-7 қаңтар аралығында жаппай тәртіпсіздіктерге байланысты не олардың жолын кесу кезінде қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарға қолданылады.

Заңның 1-бабында Қылмыстық кодекстің рақымшылыққа жататын 53 бабы келтірілген. Егер осы заңның баптарында көзделген қылмыстық құқықбұзушылық 4-7 қаңтар аралығында жасалса, алайда жаппай тәртіпсіздікпен байланысты болмаса, онда рақымшылық қолданылмайды.

Рақымшылық жасау прокурор бекіткен қылмыстық қудалау органының (лауазымды адамның) қаулысы негізінде, сондай-ақ сот қаулысының негізінде қолданылады. Бұл ретте заң:

- 1) террористік қылмыс жасаған;
- 2) экстремистік қылмыс жасаған;

3) азаптаулар жасаған;

4) кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстар жасаған, алайда он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағанға қатысты кәмелетке толмаған адамның осындай қылмыс жасаған жағдайын қоспағанда;

5) мемлекетке опасыздық жасаған;

6) сыбайлас жемқорлық қылмысын жасаған;

7) осы қылмысты кәмелетке толмағандар жасаған жағдайды қоспағанда, жаппай тәртіпсіздіктер ұйымдастырған; (272, 1-б)

8) қылмыстардың қайталануы немесе қылмыстардың қауіпті қайталануы кезінде жазасы тағайындалған адамдарға қолданылмайды.

Сотқа дейінгі тергеу сатысында рақымшылық жасау

Рақымшылыққа жататын адамдарға қатысты қылмыстық теріс қылықтар, ауырлығы төмен, орташа қылмыстар туралы іс жүргізудегі қылмыстық істерді осы заңның 1-бабында көрсетілген қылмыстық құқық бұзушылықтар бөлігінде қылмыстық процесті жүргізетін орган аталған адамдарды қылмыстық жауаптылықтан босата отырып тоқтатуға тиіс.

Жазаны орындау сатысында рақымшылық жасау.

Осы заңның 1-бабында көрсетілген қылмыстық теріс қылық, ауырлығы төмен, орташа қылмыс жасағаны үшін жазасын өтеп жүрген адамдар жазадан (негізгі және қосымша) немесе оны одан әрі өтеуден босатылады. Ауыр қылмыс жасағаны үшін жазасын өтеп жатқан адамдарға жаза төрттен үшке, аса ауыр қылмыстар бойынша – жартысына қысқартылады. Бұл ретте, егер сотталған адамға осы заң қолданысқа енгізілген күні жазаны өтеу бір жылдан аз уақыт қалған жағдайда, негізгі жаза оның барлық өтелмеген мерзіміне қысқартылады.

Рақымшылық актісі бойынша соттылықты өтеу.

Осы заңның 1-бабында көрсетілген ауырлығы төмен, орташа қылмыстар үшін жазасын өтеген немесе оны одан әрі өтеуден босатылып, рақымшылыққа ілінген адамдардан соттылығы алынады.

А.ЖАҚЫПОВ,
Алматы қаласы,
Бостандық ауданының прокуры,
аға әділет кеңесшісі

ОҚТАУЛЫ МЫЛТЫҚТАН ҚАЙМЫҚПАҒАН ҚАЗАҚ

Ерлік ұғымы туралы ғұлама Аристотель «Ерлік - аяулы қасиет, соның арқасында адамдар қауіп-қатер үстінде тамаша істер істейді» деген екен. Арамызда осындай аяулы қасиетке ие адамдар аз емес. Ай мен Күннің аманында басын оққа тіккендердің бірі Базарбай ЕРЖАНОВ.

Ол оқтаулы мылтықтан қаймықпай, қылмыстың жолын кескен батыр. Сол бір күнді бірнеше адамның өміріне қауіп төнген қас-қағым сәтті Базарбай Тасмаханұлы былайша еске алды:

«1990 жылдың 22-маусымы болатын. Совхоз директорының кабинетінде жұмыс бабымен отырғанымда бір бала папам мылтықты алып біреулерді өлтіруге кетті» деп, ентіге жетті. Директор орынбасары, жүргізуші және мен барлығымыз әлгі адам кеткен жақты бетке алдық. Машинамен қуып жетіп, сабырға шақырдық. Алайда, ол бізге қарсы шығып, мылтық кезенді. Бұл әрекетінің салдары қандай болатынын айтып, бала-шағанды ойла деп барынша тыныштандыруға тырысқанымызбен ештеңе шықпады. Сонда да қоймай қарсы жүрдім, маған қарай екі метр жерден шүріппені басып жіберді. Бұғып қалдым, оқ төбемнен өтіп, машинаның

терезесіне тиді. Мылтықты екінші рет оқтап жатқанында енді оның ешкімді аямайтынын түсіндім, шапшаң қимылдап барып иығымнан асырып жерге алып ұрдым, алайда, ол тағы бір мәрте атып үлгерді, оқ иығыма тиді. Бұл жігіт бұған дейін біреуді пышақтап үш жыл, одан соң әйел зорлап алты жылға ауыр қылмыстармен сотталып келген болатын».

Аңшы мылтығымен бірнеше адамды жайратып салуға бекінген қылмыскерді ұстаған батыр ағамыз өзінің ел алдындағы қызметтік және азаматтық борышына адалдығын осылайша көрсетеді. Ауыр жарақат салдарынан ұзақ емделіп, қызметіне қайта оралады. Базарбай Ержановтың ерлік ісі елеусіз қалмай, өз бағасын алды. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің және Қазақ КСР ІІМ-нің ұсынуымен ол КСРО Президенті Жарлығымен «Жеке ерлігі үшін» ор-

БАЗАРБАЙ АҒАНЫ ҮЛГІ ТҰТАМ

Жалағаш аудандық ІІБ-нің қоғамдық тәртіп сақтау бөлімшесінде (қазіргі әкімшілік полиция) мен милицияның аға учаскелік инспекторы майор Базарбай Ержанов басшылық ететін аумақта еңбек еттім. ІІМ заңмен міндеттелінген барлық құқық бұзушылықпен жұмыс жасайды. Әдепкіде қатты қиналдым, тіпті, бекер келген екенмін деген күпті көңілде жүрдім. Базарбай ағамыз осыны байқаған болуы керек бірде маған «Байқаймын сен әбіржулі сияқтысың, мен де осындай болғанмын, МАЙ саласындай емес, бұл қызметте халықпен тығыз байланыста болуың керек, әсіресе, Аққырдағы аға буын үлкендермен сосын әскери бөлімдегі командирлермен байланысыңды үзбе сонда бәрі де жақсы болады» деп көңілімді көтеріп тастады. Бұл кісіні өзім айрықша құрметтеймін. Өмірлік тәжірибесін үлгі тұтам. Ол өзінің қарамағындағы учаскелік инспекторларды марапатқа ұсынып,

оларды үнемі қолдап отырды.

Жастарға ақылшы-ұстаз болған Базарбай Тасмаханұлы ел мен жердің тарихын өте жетік біледі. Ол кісі бізге «Халық – Құдайдың бір аты, халықпен сыйласа білуіміз керек» дегенді жиі айтады.

Ардагерлер ұйымындағы жұмысы да нәтижесіз емес. Бүгінде Полиция бөлімінің басшылығы және жеке құрамы мен есепте тұратын полиция ардагерлері арасында жақсы қарым-қатынас орнаған. Ардагерлер ұйымында ПБ басшылығымен келісіле отырып, жас полиция қызметкерлерін Қазақстан халқы мен Отанға берген антына адалдық тұрғысында тәрбиелеу бағытындағы рухани-танымдық шаралар жиі ұйымдастырылып тұрады. Базарбай Тасмаханұлы төрағалық ететін Жалағаш аудандық ПБ-нің бастауыш ардагерлер ұйымы аудан көлеміндегі бастауыш ұйымдар мен облыстық Полиция департаментіне қарасты бастауыш ұйымдардың арасындағы «үлгілі бастауыш ардагерлер ұйымы» ретінде белгілі. Ішкі істер органдарында қызмет еткендерді біреу мақтаса, біреу даттайды, оның сыры көпшілікке белгілі. Мен бүгін мақтайтындар мен даттайтындардың пікірлерін ой елегіне салып, безбендегенімде мақтайтындар жағы басым түсетінін байқадым. Ақылшы ұстазым болған ардагер ағама ұзақ өмір тілеймін.

Болатбек НҰРЖАНОВ,
Ішкі істер органының ардагері.

денімен марапатталды. Генерал-майор Есен Демесин, Жоғарғы Советтің сол кездегі депутаттары Тұрғанбай Маханов пен Мұхтар Шаханов арнайы келіп аядай ауданнан шыққан батырдың кеудесіне КСРО-ның «Жеке ерлігі үшін» орденін тағады.

Ел ішінің тыныштығын қорғауға отыз жылға жуық уақытын арнаған Базарбай Тасмаханұлы Ішкі істер органдарындағы қызметін қатардағы милиционерліктен бастап, полиция подполковнигі шенімен 2000 жылы зейнетке шықты.

Б. Ержановтың өмір жолына көз салсақ, ол дүние есігін 1952 жылы Жалағаш кентінде ашқан. Мектеп бітірісімен бірден еңбекке араласып, Жалағаш су шаруашылығы мекемесіне «құдық шебері» болып орналасады. Сонымен қатар, аудандық ДОСААФ-та оқып, шоферлық курсты бітіреді. Бұдан соң өзге құрдастары секілді Отан

алдындағы әскери борышын өтеуге аттанады. Әскерден аға сержант шенімен оралған Б. Ержанов Жалағаш аудандық ішкі істер бөліміне уақытша ұстау абақтысының және 2-ші арнаулы топтың милиционері болып қызметке тұрады.

Шымкенттегі КСРО ІІМ-нің басшы құрам қызметкерлерін дайындайтын орта арнаулы мектепте білім-білігін одан әрі шыңдайды. Тәжірибесі мен тәлімі толысқан маман Жалағаш ауданындағы облыстық ішкі істер басқармасына қарасты №5 арнаулы комендатураға басшының орынбасары болып тағайындалады. Бұдан кейін ол осы мекемені басқарады. Он жыл бойы аталған ауданға қарайтын бес елді мекеннің тәртібі мен тыныштығын күзетеді. Базарбай Тасмаханұлы жұмыстан қол үзбей жүріп, Қарағанды қаласындағы КСРО ІІМ-нің Жоғарғы арнаулы мектебін де бітіріп алады.

Жалағаш аудандық ішкі істер бөліміндегі мемлекеттік күзет бөлімінің басшылық қызметін сеніп тапсыруы жауапкершілігін одан әрі еселеді. Себебі, аудандық бөлімдегі жеке құрам саны жағынан ең үлкен бөлімше, атқарар міндеті де қыруар. Нарықтық қатынастардың жаңа енген уақыты, қызметкерлерге еңбек ақы тауып берудің өзі қиын. Күзет бөлімшесі шаруашылық есептегі ІІМ-нің құрамдас саласы. Сондықтан, оған бюджеттен қаржы бөлінбейтін. Мұндай жағдайда ел сенімін қалай ақтамақ?

Жүсіп Баласағұн айтқандай, «Жақсы адам ғана жақсы басшы бола алады». Қызметкерлер әрбір үйдің иесі, олардың қолына қарап отырған бала-шағаның қамы не болмақ? Осындай ойлар мазалаған басшының жалақы тауып беру мақсатымен күріш сатып, базар жағалаған кездері де болыпты. Базарбай Ержанов қарамағындағыларға қолынан келген көмегін беріп, оларды әрқашанда қолдап-қолпаштап отырғанын әріптестері әлі күнге дейін айтады. Бұл кісінің «Біреуге істеген жақсылығыңды емес, біреуден көрген жақсылығыңды айт» деген ұстанымда екені әр сөзінен байқалады. Отставкадағы полиция подполковнигі Базарбай Ержанов үшін бастысы орден, жоғарғы арнаулы әскери шен емес, өзі айтқандай, «Ең үлкен марапат – көпшіліктің сый-құрметі мен сенімі». Әріптестерінің аудандық ІІБ-і ардагерлер кеңесінің төрағалығына бір ауыздан сайлауы оған деген сенім-құрметтің өлшемі сынды.

Базарбай Тасмаханұлы қай жерде болмасын қоғамдық жұмыстардың бел ортасында жүреді. Тек ауданда емес, облыс көлемінде мақтаулы инспектор болып, құқық бұзушылықтармен ымырасыз күреседі. Бүгінде оның қызметтік іс-тәжірибесі барлық АІІБ-не таратылған. Өкінішке қарай, өз қолымен жабдықтап, жасаған тірек пунктін қазіргі күні жекенің меншігіне өтіп, басқа мақсатта пайдаланылуда. Кезінде осы тірек пунктін тек ауданда емес, облыс аумағындағы ауылдарда бірден-бір жоғары талапқа сай мақтаулы орын болаған. Ержанов отырғызған ағаштар қазіргі күнге дейін жайқалып өсіп тұрғанын әрі оларды «Базарбайдың талдары» деп атап кеткенін ауылдастары мақтанышпен айтады. Бабаларымыздың «Артыңда мал емес тал қалсын» дегенді бекерге айтпағанына осындайда көзің жетеді екен.

Базарбай Ержанов бағына бұйырған лауазымның барлығында өз ісінің кәсіби шебері екенін көрсетіп, қызметтік міндетін жоғары деңгейде

атқарды. Бұл кісі тек ішкі істер саласындағы жұмысымен шектелген жоқ, ауданның экономикалық, әлеуметтік, т.б. мәселелерінің шешілуіне де белсене араласты. Оның әрбір ісі ел көңілінен шығып, 1986 жылы 1-Май Ауылдық кеңесінің депутаты болып сайланды. Бірнеше рет Жалағаш аудандық ішкі істер бөлімінде бастауыш, комсомол, партия ұйымдарының хатшысы болды.

Ол Жалағаш ауданының әлеуметтік-құқықтық дамуы мен аудан көлемінде қоғамдық тәртіп пен халықтың тыныштығын сақтау үшін және қылмыстық әрекеттердің алдын алып, қылмыстардың ізін суытпай ашуға өзінің саналы өмірінің көп жылдарын арнаған белсенді азамат.

Базарбай Тасмаханұлы КСРО ІІМ-нің 1,2,3 дәрежелі «Мінсіз қызметі үшін», ҚР ІІМ-нің «Қазақстан Полициясына – 10, 20, 25, 30 жыл», «ТМД елдері ІІМ ардагерлерінің біріккен ұйымы Орталық Кеңесі» ҚБ-нің «Милицияға – 100 жыл» медалдері мен «КСРО ІІМ-нің үздік қызметкері», КСРО ІІМ-нің «Милиция үздігі», ҚР ІІМ-нің «Күзет қызметіне – 50 жыл» төсбелгілерінің иегері. Бұған қоса ол Бүкілодақтық және Қазақстан Жастар одағы мен КСРО ІІМ, Қазақ ҚСР ІІМ, ҚР ІІМ және жергілікті атқарушы органдардың Құрмет Грамота, Алғыс Хаттарымен марапатталған.

Ел үшін еткен еңбегі еленіп, Базарбай Ержанов «КСРО ІІМ-нің үздік учаскелік инспекторы» және «ҚР ІІМ-нің Құрметті ардагері» атақтарын да иеленді. Базарбай Ержанов Ішкі істер органдарынан отставкаға шыққаннан кейін де белсенді қоғамдық жұмыстар атқарып, білімі мен тәжірибесін жастарды отансүйгіштік пен қазақстандық патриотизм бағытында тәрбиелеуге арнап жүр. Сонымен қатар, ол Жалағаш кентіндегі №129 сайлау учаскесінде сайлау комиссиясының мүшесі ретінде елдегі әділ сайлау жүйесін қалыптастыруға да атсалысып келеді.

Белсенді қоғамдық жұмыстары үшін ҚР Президентінің Алғыс Хатымен, ҚР ІІМ-нің, «Ішкі істер органдары мен Ұлттық ұлан ардагерлері қазақстандық Кеңесінің» облыс, аудан әкімдері, Полиция департаменті мен бөлімінің және бірнеше қоғамдық ұйымның Құрмет Грамота, Алғыс Хаттарын алды. Бұл күнде ерлігі көпке үлгі ағамыз сый-құрметтен кенде емес. Құдай қосқан қосағы Тұраш апамызбен бірге ұл-қыздары мен немерелерінің ортасында бақытты өмір сүруде.

Т. СМАҒҰЛ

ТАРИХИ ӘДІЛДІКТІ ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУГЕ ЖАСАЛҒАН ҚАДАМ

Қазіргі таңда елімізде «Саяи қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау» жөніндегі мемлекеттік комиссия жұмыс істеуде. Бұл комиссияға қазақтың тарихы мен танымын зерттеп жүрген білікті мамандардың топтастырылғаны белгілі. Үлкен міндет жүктелген мемлекеттік комиссияның бүгін-

гі жеткен жетістігі, алдағы мақсат-мұраттарын Қ.И.Сәтбаев атындағы ҚазҰТЗУ-дың профессоры Досалы САЛҚЫНБЕКТЕН білген едік.

АҚТАУ ІСІ ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНЕН БАСТАУ АЛҒАН

2020 жылдың 30 мамыры күні Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Ашаршылық және саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу» күніне орай үндеу жариялап, осыған дейінгі жүргізілген және алдағы уақытта жүргізілетін жұмыстар бойынша «Тарихи әділдікті қалпына келтіру жұмыстарын аяқтап, саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау үшін арнайы мемлекеттік комиссия құруды» тапсырған болатын. Міне, осы үндеуге байланысты 2021 жылдың қараша айында Мемлекет басшысының жарлығы шығып, тапсырма берілді. Комиссия жұмысының басты мақсаты саяси қуғын-сүргін құрбандарын саяси тұрғыдан

толық ақтау болып табылады. Тәуелсіздік кезеңіндегі 30 жылдан астамғы тарих парақтарын ой елегінен өткізіп қарасақ, 1930 жылдары елімізде орын алған әрі қолдан жасалған зобалаңның ақ-қарасын анықтау жөнінде біршама жұмыс атқарылған. Атап айтсақ, 1992 жылы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі төралқасының «Қазақ Орталық Атқару комитеті мен ҚАКСР Халық комиссарлары кеңесінің» 1928 жылғы 27 тамыздағы «Бай шаруашылықтарын тәркілеу туралы», 1928 жылы 13 қыркүйектегі «Аса ірі және жартылай феодал байларды тәркілеу мен жер аударуға қарсы әрекет жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық туралы» және 1930 жылғы 19 ақпандағы «Жаппай ұжымдастыру ауданда-

рында ауылшаруашылығын социалистік жолмен қайта құруды нығайту жөніндегі және кулактар мен байларға қарсы күрес жөніндегі шаралар туралы» қаулыларын зерттеу жөніндегі комиссиясы құрылып, жұмыс істеген.

Сонымен қатар, 1993 жылы 18 мамырда «Жаппай қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» заң жарияланды. Заңда саяси қуғын-сүргіндердің барлық құрбандарын ақтау, оларға тигізілген моральдық және материалдық залалды барынша өтеуді қамтамасыз ету мәселелері көтерілген. Көріп отырғанымыздай, 1930-жылдардағы аштықтың себеп-салдары, 1937–1938 жылдары жүргізілген жаппай қуғын-сүргін құрбандарын ақтау жөнінде заңдық тұрғыдан алғашқы талпыныстар жасалған.

ЗАҢ БАР, ОНЫ ОРЫНДАУДЫҢ МЕХАНИЗМІ КЕМШІН

Дегенмен, халқымыздың бүкіл сүт бетіндегі қаймағындай зиялы қауымына саяси жала жабылып, атылып кеткеннен кейін, оларды саяси тұрғыдан ақтау ісінде алдымызда әлі де түйткілді мәселелер жеткілікті. Өйткені, жап-жақсы заңдар қабылданғанымен, олардың орындалу механизмдері түпкілікті шешімін таппады. Мәселен, Жоғарғы Кеңестің қаулысы жартылай іске асырылмаған күйінде қалып кетті. Яғни, осы қаулы негізінде Мемлекет басшысының жарлығы, Үкіметтің қаулысы шығу керек еді. «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау, оларға тигізілген моральдық және материалдық залалды барынша мүмкін болатындай өтеуді қамтамасыз ету мәселелері» сәйкесінше орындалмады десек те болады. Бұндағы басты кедергі – зерттеушілерімізге жаппай қуғын-сүргін кезеңінің көптеген түйткілдерін ашатын Ұлттық қауіпсіздік комитеті мен Ішкі істер министрлігі, прокуратура архивтерінің жабық болуында болды.

Сондай-ақ, «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» бұрынғы заңда: «Қарулы көтеріліске немесе қарулы мақсатта басып кірген, күш көрсету әрекеттеріне, тіміскілік, зорлық-зомбылық, бұлдіру әрекеттеріне қатысқан адамдар ақталуға жатпайды» деп көрсетілген. Бұрынғы РКФСР Қылмыс-

тық кодексінің 59-бабымен айыпталғандар, жазаланғандар ісі қаралмады да, ақталмады да. Кеңестік биліктің зорлық-зомбылығына қарсы қолына қару алып күрескендерді бандыларға жатқызған кеңестік биліктің тұжырымы өзгеріссіз қалып қойды. Тарихты бұрмаламай турасын айтатын болсақ, олар кеңестік озбырлыққа қарсы күресіп, елдік мұрат жолында шейіт болған боздақтар еді.

КОМИССИЯНЫҢ МІНДЕТІ АУҚЫМДЫ

Мемлекеттік комиссияның негізгі міндеті – саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау жөніндегі ұсыныстарды жинау, талдау және әзірлеу, саяси қуғын-сүргін құрбандарына қатысты тарихи әділдікті қалпына келтіру, қуғын-сүргін құрбандарының барлық санаттарын ақтау бойынша ұсыныстарды тұжырымдау.

Ал енді, атқарылған жұмыстар жөніндегі мәселеге келетін болсақ, 2021 жылдың қорытындысы бойынша комиссия «Қазақстандағы саяси репрессия құрбандарын ақтау: құжаттар мен материалдар» деп аталатын еңбекті жарыққа шығарды. Еңбекте Мемлекет басшысының тапсырмасы аясында саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтауға қатысты зерттеулердегі өзекті мәселелер талданып, ортақ пайымдар мен жұмыс барысының қорытындылары берілген. Жұмыс әлі де жалғасып жатыр.

БІЗДІҢ СҮЙЕНЕРІМІЗ – АРХИВ

Саяси қуғын-сүргін құрбандарына және Алаш қайраткерлеріне қатысты айтылатын теріс мағынадағы әңгімелер аз емес. Солардың дені зиялылар бірін-бірі жау деп ұстап берген дегенге саяды. Осындай келеңсіз әңгіме жанға батады. Қауесет таратқандардың сөзіне сенсек, елімізде мақтан етер, ардақ тұтар адам жоқ. Шындығына келетін болсақ, бұндай әңгімені қоңырсытып жүргендердің барлығы архив қойнауында жатқан деректермен таныспаған, әр жерден естігенін елге жеткізіп жүргендер. Олай дейтін себебім, комиссия мүшесі ретінде қуғын-сүргінге ұшыраған көптеген қайраткерлердің жеке істерімен таныстым. Оның ішінде НКВД-ның жеңдеттері азаптап, ұрып, соғып қинағаннан кейін өз «кінәсын» мойындағандар бар. Турасын

айтқанда, оларды «мойындатқан» деп айтуымыз керек.

Сонымен қатар, қаншама азаптап қинаса да, небір құйтырқы әрекеттер жасалса да өзіне тағылған жалған саяси айыптауларды мойындамай, өмірден қасқайып өткен тұлғалар қаншама! Осы тұрғыда, архив құжаттарына жүгініп, бірнеше қайраткердің жеке істерінен мысалдар келтірейін. Халқымыздың саяси күресі жолында ұлт көсемі болған Әлихан Бөкейхановтан бастасақ, ұлт көсемін НКВД-ның жендеттері 1937 жылы 26 шілдеде тұтқындап, алтыншы тамыз күні тергеу жауаптарын алыпты. Онда Ә.Бөкейханов 1905 жылдан бастап, 1917 жыл аралығында болған саяси оқиғаларды, өзінің саяси күрес жолын бүкпесіз баяндаған. Кеңес өкіметі орнағаннан кейінгі оқиғаларды да ашып айтыпты. КСРО жоғарғы әскери соты алқасының шешімімен Ә.Бөкейханов кеңес өкіметіне қарсы күрескен, кеңес өкіметінің жауы ретінде кінәлі деп табылған және РКФСР Қылмыстық кодексінің 58-бабының 8, 11-тармақтары бойынша айыпталып, ату жазасына кесілген. Жаза 1937 жылы 27 қыркүйекте орындалған. КСРО Жоғарғы Соты алқасының жабық сотының хаттамасында «Бөкейханов өзіне тағылған айыптарды ішінара ғана мойындады» деп көрсетілген. Өзіне берілген соңғы сөзде Ә.Бөкейханов «Мен кеңес өкіметін ұнатпадым, бірақ мойындаймын» деп мәлімдепті.

Халқымыздың тағы бір арысы, ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы 1937 жылдың 13 тамызы күні РКФСР Қылмыстық кодексінің 58-бабының 10, 11-тармақтары, яғни контрреволюциялық ұлтшыл ұйымның мүшесі, революцияға қарсы белсенді күресуші ретінде тұтқындалған. 1937 жылы 2 қазан күні болған тергеудегі тергеушінің: «Сіз 1936 және 1937 жылдары Алматыда болған контрреволюциялық ұлтшыл ұйымның мүшесісіз. Осы ұйымға қатыстылығың жөнінде жауап беріңіз» деген сұрағына Ахмет Байтұрсынұлы: «1936 және 1937 жылдары сіз айтып отырған ұйымға ешқандай да қатысым болған жоқ» деп жауап береді. Айыптау қорытындысында Ахмет Байтұрсынұлының айдаудан қайтып келгеннен кейінгі өзіне тағылған айыптауларды мойындамағаны атап көрсетілген.

Бұндай мысалдарды жалғастыра беруге болады. Алдағы уақытта осы мәселелер жөнінде зерттеу мақалаларын және жеке еңбектерді жазатын боламыз. Сондықтан, баса атап көрсететінім, қуғын-сүргінге ұшыраған қайраткерлердің бәрі анандай болды, мынандай болды деп жала жабуға, кінәлауға ешқандай негіз жоқ.

ҚУҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАНДАР САНЫ ӘЛДЕҚАЙДА КӨП

Біздегі осы уақытқа дейінгі жүргізілген зерттеулер қорытындысына сүйеніп «Қазақстанда жаппай қуғын-сүргін жылдары 125 мың адам тұтқындалып, оның 25 мыңы тікелей ату жазасына кесілді» деп айтып келдік. Архив құжаттарымен танысқанда бір байқағаным, бір айыпталған тұлғаның ісі бойынша ондаған адам айыпталып, жазаға тартылған. Олардың көпшілігі күні бүгінге дейін ақталмаған. Бұдан біздің елімізде қуғын-сүргінге ұшырағандар саны әлдеқайда көп деп тұжырым жасауға болады. Осы іс бойынша алдымызда көптеген жұмыстар тұр. Соған орай саяси тұрғыдан айыпталғандардың барлығын да бір құжатпен арнайы заң шығарып, ақтау керек. Бүгінгі күнгі талап деңгейімен қарастырсақ, олардың ісінде ешқандай да құпиялық жоқ. Біз әлі де болса, кеңестік дәуірден қалған көзқарастан шыға алмай отырмыз.

Мемлекеттік комиссияның өнімді жұмыс жүргізіп келе жатқанына екі жыл болды. Бүкіл республика бойынша атқарылған жұмыстарға тоқталып кететін болсақ, комиссияның ұсыныс беруімен қуғын-сүргінге ұшыраған 250 мыңнан астам адам ақталды. Жұмыс жалғасып жатыр. XX ғасырдың 20-50 жылдарындағы қуғын-сүргін кезеңіне қатысты барлық тарихи құжаттарды сақтаудың бірыңғай мемлекеттік қоры құрылып, жасақталуда. Қуғын-сүргін құрбандарына қатысты бірыңғай жүйеленген арнайы порталды құру жұмыстары жүргізілуде. Бұл зерттеушілер және қуғын-сүргін құрбандарының туыстары үшін ақпарат алу жұмыстарын едәуір жеңілдетеді.

А. САТЫБАЛДЫ,
«Заң газеті»

ЕСІРТКІ ҚЫЛМЫСТАРЫН АШУДАҒЫ СОТ САРАПТАМАСЫ

Әртүрлі қылмыстардың туындауына әкеліп соғатын нашарлық және есірткі бизнесіне қарсы күреске бүгінгі таңда ерекше назар аудару, оларға қарсы мейлінше ықпалды, әрі тиімді шараларды үздіксіз жүргізу баршамыздың басты міндетіміз.

Есірткі заттарын өткізу, тасымалдау және сақтаудың ерекше қоғамдық қауіптілігін түсінетін уақыт келді. Бұл қылмыс ең алдымен халық денсаулығын нашарлатуға қарсы бағытталған және құқықтық тұрақтылық пен қоғамдағы әлеуметтік-психологиялық жай-күйге кері әсерін тигізетін теріс құбылыс.

Халық денсаулығына қарсы қылмыстардың аса қауіптісі де осы есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын заңсыз айналымға түсірумен айналысу. Есірткі заттар адамның психикасына кері әсер етіп, одан әрі организмді бүлдіретін синтетикалық немесе табиғи тектес заттардың жиынтығы.

Есірткі құралдарын қолдан жасау арқылы, сора өсімдігінен (марихуана, гашиш, кан-

набис смоласы, гашиш майы), көкнәрдан (апиын, көкнәрдін сабағы, сығынды апиын, ацетилденген апиын), эфедрадан (эфедрон) алынған, сондай-ақ, бүтіндей өсімдіктер немесе сора, көкнәр, эфедра өсімдіктерінің ұнтақталған бөліктері; заңсыз дайындалған жартылай синтетикалық және синтетикалық есірткі құралдары немесе психотроптық заттар (героин, амфетамин және оның туындылары); құрамында есірткі құралдары немесе психотроптық заттар мен прекурсорлар бар, зауытта дайындалған немесе дәріхана желісінде дайындалған дәрі-дәрмектер; есірткі құралдары немесе психотроптық заттардың аналогтарын дайындау, алдын ала өлшеп орау, қолдану, сақтау, тасымалдау – ҚР заңдарымен қудаланатын аса ауыр қылмыстар.

Осы зерттеу түрінің объектілеріне есірткілерді дайындауға арналған аспаптар мен құрал-жабдықтар; есірткі құралдары, психотроптық заттар мен прекурсорлардың шикізат көзі туралы ақпараты бар қылмыстық іс материалдары, олардың сақталу орындары, дайындалу технологиясы, сондай-ақ, оқиға болған жерді тексерудің, дәлелдемелік заттарды алудың хаттамалары жатады.

Есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың аналогтары мен прекурсорлардың сараптамасы келесі міндеттерді шешеді:

- белгісіз заттардың жаратылысын анықтау және оларды есірткі құралдары, психотроптық заттар, олардың аналогтарын прекурсорлардың белгілі бір түріне жатқызу;

- жеткізгіш заттардағы есірткі құралдарын, психотроптық заттар, олардың аналогтары мен прекурсорлардың іздерін анықтау;

- шикізат, дайындау технологиясы, сақтау талаптары және тағы басқа бойынша зерттелетін объектінің ортақ топтық қатыстылығын анықтау;

- оларды дайындау немесе өндіру орны мен тәсілі бойынша зерттеу объектілерінің ортақ шығу көзін анықтау;

- есірткі құралдарын қолдан жасау тәсілін, технологиясын және басқа да сипаттамасын анықтау;

- тексерілетін оқиғаға байланысты нысандардың уақытша және кеңістік байланыстарын анықтау.

- Осы сараптаманы жүргізу кезінде келесі сұрақтарға жауап ізделеді:

- осы зат есірткі құралы, психотроптық зат, олардың аналогы, прекурсор болып табыла ма, олардың қай түріне, тобына жатады, мөлшері қанша?

- Жеткізгіш заттарда есірткі құралдарының, психотроптық заттардың, олардың аналогтарының іздері бар ма, егер болса, атап айтқанда қандай?

- Осы өсімдіктер есірткі құрамдас болып табыла ма және ол қандай түріне (текке) жатады, ол зауытта немесе қолдан жасалған ба?

- Зерттеуге ұсынылған темекі бұйымдарының (олардың қалдықтарында) құрамында есірткі заттары бар ма, бар болса, қандай?

- Олардың аналогы құрамының мөлшері, дайындалу технологиясы қандай, бұл сора, көкнәр өсімдіктері нақты бір учаскіде өскен бе?

- Дайындалу технологиясы бойынша осы есірткі құралдарының (психотроптық заттардың) шығу көзі бір ме, олар бірыңғай массада болған ба?

Өсімдік тектес есірткі құралдарының көп мөлшерін (көлемдерін) сараптамаға алған кезде, мөлшері 10-20 г болатын 4-5 үлгісін жіберу ұсынылады. Үлгілерді әр тереңдіктен, әр жерден – әрбір бұрыштан және ортасынан жинап алу керек. Сусымалы түрдегі үлгілер әр орамадан 5-10 грамнан төртке бөлу әдісімен (орталанған сынама) жинап алынады. Объектілердің сұйық түрін алдын ала шайқап араластырып, 20-50 мл мөлшеріндегі орташа сынаманы жеке ыдысқа құяды.

Есірткі заттарының дайындалу тәсілі туралы сұрақты шешу үшін заттармен бірге (пресс-формалар, елеуіш, пышақтар, тырнауыштар таразылар) оларды дайындау кезінде пайдаланылуы мүмкін заттарды да (аспаптар, құралдар) жіберу керек.

Ұсталған адамдардың есірткілерді қолдан жасау, сақтау немесе тасымалдау кезінде пайдаланған заттары, саймандары, құрал-жабдықтары, сондай-ақ, киімдері мен басқа да заттары есірткі құрамдас өсімдіктердің микробөлшектерінің немесе жұғындылар түріндегі есірткі құралдары қалдықтарының бар-жоқтығына зерттеу жүргізіледі.

Сот-сараптама қызметі туралы заңның 24-бабына сәйкес, зерттеуге ұсынылған объектілердің сақталуын қамтамасыз ету сарапшының міндеті.

Жүргізілген сараптама бойынша көрінеу жалған қорытынды бергені үшін ҚР ҚК-нің 420-бабы бойынша көзделген қылмыстық жауапқа тартылатыны сарапшыға ескертіледі.

Есірткі құралдарына байланысты қылмыстарды тергеу мен ашуда сарапшының қорытындысы дәлелдеменің басты негіздерінің бірі болып табылады.

**Таңшолпан БЕКМАШ,
Түркістан облысы бойынша
Сот сараптамалары
институтының аға сарапшысы**

ШУБА

**Нұрымжан МАУЫТ -
журналист-энциклопедист.
1991 ж. ҚазМУ-дің журналис-
тика, 2007 ж. Халықаралық
мамандықтар институтының
заң факультетін тәмамдаған.
Желтоқсан көтерілісінің арда-
гері. ҚР Журналистика Акаде-
миясының академигі**

Алматы, 1986 жылдың желтоқсаны. Биылғы қыс қаһарына ерте мінді. Және өзі жылдағыдан өзгешелеу ме, қалай?! «Барыс жылы барың шаш, таба алмасаң тарың шаш» деген бабаларымыздың баламасын биыл оқуға түсіп, алғаш студент атанғанда басқаша сезінген секілді едік?!

Желді тоқсанның үскірігіне үстімдегі былғары күртеше шыдас берер емес. Ішінен қанша қалың кисем де, бүрсеңдетіп барады. Қалыңырақ бірдеңе алуға қалта жұқа. Ол кезде ауылға салмақ салу – ардың ісі. Менсіз де үйде шиеттей бала-шаға. Жалақы алатын жалғыз әкем ғана. Шешейдің денсаулығы жоқ. Үйде үлкен әжем бар. Бір қызығы, әжем зейнетақы алмайды. Өзінің ұлы, яғни менің әкем Керей мен бауырына басқан жетім қайнысы Сәдуақас әжеміздің жасы келгенде зейнетақы тағайындатпапты. Екі бірдей

қызметкер ұлы бар кемпірге үкіметтен ақша алып отыр деген «масқара атаққа» қалуға арланған. Әйтпесе, «Ойылдың Отамалысы» деген оймақтай ғана ой түйген мақаламның басты кейіпкері Құжаты марқұм – ұжымшар малын ақ бораннан аман алып қаламын деп арпаласып жан берген Азамат! Ойылдың Ақшатауында қабірі қалған атамның есімі ескерткіш-тақтаға да жазылған.

«Қырық жыл қырғын болса да, ажалды өледі» демекші, аласапыран екінші дүниежүзілік соғыстан оқ жұлып кеткен кеңірдегін мыспен ауыстырып тірі келген атам ұжымшар малы мен қасындағы көмекші шопан, жас баланы аман алып қаламын деп жан берген. Міне, осы шалдан қалған жалғыз тұяқ – менің әкем. Менен кейінгі қызды босанғанда жапсырған аурудан соң жиырма жыл ауруханадан шықпаған анамызға дейін

бағып-қағып, ақсақ, бүкір анасы екеуі жеті «жетімді» жеткізді.

Өз қолым өз аузыма жетіп, енді көмектесер сәтте әкемнің айтқаны: «Ештеңеге алаңдама, балам, тек оқы!».

Сонымен, Алматыға жол тарттым. Жолым болды. ҚазМУ-ға оқуға түстім. Енді кері қайтуға болмайды!

«САЯХАТ» АВТОБЕКЕТІ

Кешқұрым. ГРЭС-ке қатынайтын №300 автобусты күтіп бүрсеңдеп тұрмын. Автобуска міне сала артына қарай жүгіремін. Львовтың дарылдақ автобустарының моторы артында болғандықтан, артқы орындықтар ыссы, рахат. Аралық біраз жер болса да, тез жеттік. Осында күзет бөлімінде қызмет ететін үлкен ағам Ержан жатақханада тұрады. «Пятактан» ары қарай да тағы біраз жер жаяулатып келіп, есік қақтым. Есік ашқан әдеміше келген ұйғыр қызы менімен орысша амандасып, ішке өткізіп жатып: «Ержан жұмыста, қазір келіп қалады», – деп бәйек болып жатыр.

Мен бұйығып жатып, ұйықтап кетіппін. Олар мені тамаққа бір-ақ оятты. Ет асыпты. Тамақ үстінде үшеуіміз әңгімелесіп ұзақ отырып қалыппыз.

– Таңертең 6-да тұрып кетуің керек, әйтпесе, сабаққа кешігесің. Жат енді, – деп жеңешем өздерінің кереуеттеріне маған төсек салып берді.

Ұйғыр жеңешем таң атпай тұрып, шайымды қойып, тойып ал деп әлек боп жүр. Шай үстінде ағам: «Үстің жұқа ғой», – деді. Мен бірдеңе деп міңгірледім. Кетуге жиналған кезімде әскери бушлатын алды да, маған өзінің биыл ғана сатып алған қымбат шубасын кигізіп, жеңгем екеуі мені автобуска дейін шығарып салды. Автобус күтіп әңгімелесіп тұрмыз. Тоңып тұрғаным жоқ. Үстімде қалың шуба. Тек қазір қайтадан шешетінім есіме түссе, жаурағандай боламын. Сол сәтте автобус та келе қалды. Ағам қалтасынан 10 сом алып маған ұсынды. Болмашы ғана қарсылық танытқандай болғаныммен, лып еткізіп қалтаға салып алдым.

– Болды, отыр автобусыңа! – дегенде шубаны шеше беріп едім, ағам: «Шешпе, оны сен кие бер, менің бушлатым бар ғой, сосын тағы көрерміз», – деді. Көзімнен ыршып кеткен жасты көрсетпес үшін автобустың артына қарай тұра жүгірдім. Кеудемді біртүрлі қуаныш билеп барады. Үстімде қымбат шуба. Қалтамда қызыл ондық. Түсім болмаса екен деп қоямын өзіме-өзім. Әншейінде отыра сала бұйығып ұйықтап кететін ыстық орында бұл жолы көз ілмедім. Ол кезде қазіргідей көлік кептелісі деген жоқ, лезде-ақ «Саяхат» автобекетіне келіп жеттік.

«Саяхаттан» ҚазМУ қалашығына апара-тын №32 автобуска ауысып отырдым.

Көңілім алып-ұшып келеді. Бойымды мақтаныш сезімі билегендей ме, қалай? Өз-өзіме бажайлап қарай бастағаным сол еді, енді байқадым, шубамның екі жеңі сәл қысқалау екен. Не болса да екі қолымды қалтамнан көп шығармауға бекіндім де, папкамды қолтыққа қысқан күйде аудиторияға кіріп келдім. Байқаймын, бәрінің көздері менде сияқты. Аудиториядағы самаладай жарыққа шағылысқан менің жаңа шубам құндыз шубадай мың құбылып көздің жауын алғандай. Білдірмей ғана шубамды шешіп жатып, курстас қыз Ұлбаланың сөмкесіне көзім түсе кетпесі бар ма?! Тура менің шубамның түсі. Болды. Мәселе шешілді!

Жатақханаға дейін қолымды қалтамнан шығармай бардым да, Ұлекеңнің сөмкесін жарып жіберіп, қоңыр былғарыдан жең жалғап ала қойдық. Тура «үкіметский» болып шыға келсін... Енді екі қолды қалтаға тыға бермесе де болады.

Уақыт осылай өтіп жатты.

Студенттік өмірдің қызығы басталып та кеткен. Қатал қыстың да мәселесін шешіп қойғандай болатынбыз. Тек, сол кезде алдымызда атышулы 16 желтоқсан күтіп тұрғанын ешкім ойлаған да жоқ-тын...

«САЯХАТ» САҒАТЫ

16 желтоқсан. Күн сейсенбі.

Сенбі күні Ақшиге үйіме барғаннан сырқаттанып, дүйсенбіде сабаққа келе алма-

дым да, келесі күні таңғы автобуспен бірінші лекцияға кешікпес үшін ертелетіп жолға шыққанмын. Ол кезде «Саяхат» автобекеті жанында орналасқан мұнаралы сағат бар еді. Таңертең дәл осы сағаттың астында достарыммен асығыс қоштасып, №32 автобусқа қарай жүгіре жөнелдім.

Бұл сағат ол кезде біздер үшін Кремль куранттарынан да қымбат болатын. Өйткені, біз «Кездесетін орнымызды ешқашан өзгертуге болмайтынын» білетінбіз. Сол сағаттың түбінде талай табысып, талай қимай ажырасатынбыз. Бірақ сол жерде тағы бір кездесетінімізге еш шүбә келтірмейтінбіз...

Жә, бұл бір тақырыбы ауқымды, бөлек әңгіме... Оған қайтып оралуға сөз беремін!..

ҚАЗМУ ҚАЛАШЫҒЫ

Байқаймын, автобуста да күбір-күбір әңгіме. «Жексенбіліктердің» жеккөрінішті назарын желкемен-ақ сезіп келемін. Жолшыбай ҚазМУ-дың жанындағы дүңгіршек-тен 1-2 газетті ала сала аудиторияға келіп кірдім. Гу-гу әңгіме өрби бастады. Басты тақырып: «Қонаевты орнынан алған он тоғыз минуттық Пленум».

Бәрі жасырын, бәрі құпия заманда Шәкәрім, Мағжан, Ахмет, т.б. ата-ағаларымыз туралы, саясат туралы даурығып дискуссия құру журфактықтар үшін үйреншікті дүние секілді көрінетін. Ал мына тақырыптың аясы үлкейіп бара жатты.

Газет бетіндегі Колбин суретінің көзін ойып, маңдайына: «Кет!» деген жазуларды ешкімнің ықтиярынсыз-ақ аудиториядағы студенттердің өздері жаза бастады.

Міне, осы кезде «Жаңа алаңға халық жиналып жатыр екен» деген хабар да жетті. Жалындаған жастар өре түрегелді. Бәрі емес, әрине.

Қамқорлықпен: «Айналайындар-ау, арандап қаласыңдар ғой, ол жерде ешкімді де аямайды, тыңдасаңдаршы», – деген жалынышты үнінің өзіне қарсы дау айтып, жолдан итеріп тастап кетсек те, бізді сатпаған ағайымыз да болды. Кейіннен біздің ит терімізді басымызға қаптаған, кеңесті

жақтаған ағайсымақтарымыз да болды. Ұстап бергендер, сатып кеткендер... Бәрі болды!..

Осылай, әп-сәтте әлемтапырық болып, дүние өзгеріп шыға келді...

Міне, дүниені дүр сілкіндірген үш күндік Желтоқсан көтерілісі осылай басталған болатын. Біз сол көтерілістің бастан-аяқ жуан ортасынан табылдық.

НАМЫС.

Ер сыналар күн туды.

Үлкен лекция залы.

Үлкен комсомол жиналысы.

Әншейінде самаладай жарқырап тұратын фойенің шамдары да бүгін білте шамның түбіне түспейтін жарығындай өлеусірей қалған. Әлде әдейі жартысын жақпай қойды ма екен, кім білсін?! Біз кезегімізді күтіп таңертеңнен бері сыртта тұрмыз. Іштен естілген айқай және жазаланғандар мен оқудан шығарылғандардың шырылдаған жан дауыстары, жылағандары үрей бұлтын қоюлата түсуде. Байқаймыз, ешкімді ешкім аяп жатқан жоқ.

Курстас қыз Тұрсынова Гүлжан мен Әлішева Ұлбала жатақханаға жүгіріп кетті де, талғажау етерлік бірдеңелермен қоса менің іште ұмыт қалған тұмарымды алып келіп: «Тағып ала қойшы», – деп қиылды. Сол жерде тұрып қарбытып-қарбытып бірдеңелерді жегендей болғаным есімде. Бірақ не жегенімді білмеймін...

Кешке таман кезек біздің курсқа келді. Ішке кірдік. Қысылып, талып қалып жатқан қыздар да бар. Комсомолдан шығарамыз деп қорқытуда. Ол кезде комсомолдан шығу – бәрі бітті деген сөз!

Осының алдында ғана: «Егер де біреуімізді комсомолдан шығаратын болсаңыз, онда бәрімізді түгел шығарыңыз», – деп 40 шақты комсомол билетін жинап апарып үстеліне қойып, қыр көрсетіп жүрген қызбалардың бастары салбырап кеткен. Мұны бастаған өзім едім. Бірақ бәрі дерлік қостаған!

– Кім бастағанын көрсетсеңдер, соны

ғана жазалаймыз! Болмаса екі курстың комсоргі мен старосталары, т.б. бәрің кетесіңдер! – деді «большой комсомол» үстелді жұдырықтап.

Бірақ, бұл жерде ешкім ешкімді сатпады!

Керісінше, Құстүтінова Гауһар деген қызымыз:

– Ағай, біз бала емеспіз ғой біреу жетектеп апаратын, әркім өз еркімен, өз аяғымен барған шығар, – деп жылап жіберді.

Тұс-тұстан қолдаушылар да табылып жатыр...

Өз кезегінде сөз алып, орыс тілінде: «Бұлар бар-жоғы бірінші курстың студенттері, көбі әлі 18-ге де толған жоқ, балалық жасаған», – деп екі группаны қорғай сөйлеген Иманғазин Мұратбекті Баяндаров: «Сен болашақ коммунистсің, кімдерді қорғап отырғаныңды білесің бе, абайла!.. – деп доқ көрсетіп тыйып тастады.

Төмен қарап тұқырып отырған 50 студенттің ортасынан 18-ге әлі толмаған Ормаш (марқұм) орнынан тұрып: «Мен бастадым, мені жазалаңыз!» – десін.

Одан ары шыдап отыру мүмкін емес болатын.

– Ол емес, бәрін мен бастап апардым, – деп орнымнан тұрдым...

Сол кездегі Үлкен комсомолдың төрағасы Баяндаров маған қарай саусағын шошайтып:

– Мынадан шығады ол, мен білемін! – деді.

Оның олай айтатын да жөні бар. Екеуіміз ескі таныстармыз. Дайындық курсынан келген мені ол өткен жаздан бері қалалық студенттік отрядтан жақсы танитын. Екеуіміз бірнеше мәрте сөзге де келген болатынбыз.

Бір қызығы, сол кезеңде командааралық үш мәрте сайыс болды. Бірі – «Политплакат» («Саяси плакат») деген сурет салудан, екіншісі – «Кірпіш қалаудан» (студенттердің құрылыс отряды болғандықтан) және көркемөнерпаздар жарысы. Осы үшеуінде де еріксіз қолымды қысып тұрып, 1-орынды маған өзі тапсырған-тын. Бірақ, көпшіліктің көзінше тілін алмай, талай жерге қаратып едім (комсомол ғой), ұмытпапты. Оның үстіне алдында ғана комсомол билеттерін алдына апарып: «Егер біреуімізді комсомолдан

шығаратын болсаңыз, онда бәрімізді шығарыңыз», – деп көрсетіп кеткен қырым бар.

Сонымен, өз кінәмді мойындағаным үшін комсомолдық есеп кәртішкеме қатаң ескерту жаздырып, әзірге аман шықтық.

Курс мәз. Жатақханада жайылған дастарханның басында даурығып жатырмыз. Жаңа ғана неше мәрте өзі ескерту алса да, жиналыста шыр-пыры шығып бізді қорғаған факультет комсомол ұйымының жетекшісі Қосанов Әміржан келіп бізбен бірге отырып: «Жарайсыңдар! Бір-біріңді солай қорғай алсаңдар, сендерді ешкім жеңе алмайды», – деп ағалық ақылын айтып, тағы бір марқайтып тастады.

Біз бұл кезде алдымызда абақты күтіп тұрғанын сезген жоқпыз...

Иә, «Біздің тарих, бұл да бір қалың тарих,

Оқулығы жұп-жұқа, бірақ-тағы!» – деп Қадыр ағамыз жырлағандай, бұл да бір қалың тарих, тек...

Олай болса, өткен-кеткеннің бәрін жіпке тізгендей теріп отырмайын. Бұл туралы әлі толық жазыла жатар. Тек, сол Азамат сыналар тар кезеңде Арымды сақтап қалғаныма қуанамын. Керісінше, талайларға қамқор бола алдым деп ойлаймын. Араша түстім. «Менмін!» дей алдым! Қамалсам да, таяқ жесем де, ешкімді сатпадым.

Сол кездегі журналистика факультеті деканының орынбасары, қазірде 90-ға жақындаған ардақты ақсақалымыз Ыдырысов Әбілфайыз ағаның (абақтыда отырып келгеннен кейін, мені оқудан шығармақ болған кезде Әбекеңнің әкелік мейіріммен арқамнан сипап тұрып: «Мен тірі тұрғанда сені ешкім де оқудан шығармайды» дегенін мен ешқашан ұмытпаймын), журналистика факультетінің комсомол хатшысы Қосанов Әміржанның және көбісі 18-ге енді ғана толған өрімдей курстас достарым алдында бас иемін!

ШУБА

Сонымен, басы 10, аяғы 7 күнді арқалап, абақтыға кете бардық: Мен, Ұлықбеков Сейсен, Тастаев Ғазиз және марқұм Мырзаға-

лиев Ормаш пен ортамызда он сегізге енді толған жалғыз гүліміз Гүлмира Сұлтанәлиева. Абақтының аузынан жасы 18-ге толмаған деп кері қайтарылған Ормашымыз жігіттерден мені бөлмеңіз деп, конвоирға жалынып жүр.

– Мен бәрібір кері кетпеймін, – деп қояды жарықтық!

Сонымен, 10–12 адамға арналған тар қапаста 40 шақты «декабрист» отырдық. Камера іші тар. Барлық камерадағы жағдай осындай. Абақты аузы-мұрнынан шыға лық толды. Сасық. Түнге қарай конвойдағы қазақ жігіттерге жалынып, камераның есігін аштырып қоямыз. Түнде жатарда абақтыны басымызға көтеріп, қазіргі Гимнді шырқаймыз. Есімде қалғаны: бәріміз осы әнді шырқағанда, ескі абақтының есігі емес, керегесі дірілдейтін. Кейде кезекші жігіттер жүгіріп келіп: «Қазір іште комиссия жүр, ең болмаса, солар кеткенше айтпай қоя тұрыңдаршы», – деп те жалынатын.

Күндіз әдейі конвоймен біраз жер жаяу айдап, поршень зауытына апарып жұмысқа салатын. Ол зауытта да бірі жасырын, бірі ашық көмектескен азаматтар көп болды. Сырттай болса да, жанашырлық танытқан қаракөздерге де ықыласымыз ерекше.

Сол абақтыда ағаш нардың үстінде астыма төсеуге қанша аясам да, амал жоқ, жамбасыма жаман тақтай батқасын еріксіз төсей салғаннан мыж-мыжы шыққан шубамды абақтыдан соң Ұлбала қарға көміп, қағып-сілкіп қайта кигізгенде, баяғыдай жылтырап тұрмаса да, жылуы бойында екенін сезінгем.

Содан бері арада қанша уақыт өтті. Одан кейін де қанша шуба көрдім, тіпті құндыз ішікті де. Бірақ мен ондай шубаны енді кезіктірмесімді ұқтым...

ЖАН ҚҰРБЫ

Жас жиырмаға келгенше, жігіт болғасын бірді-екілі камераның «дәмін татып» көргендіктен, бұл абақтыдағы ахуалдың өзгешелігін өзгелерден бұрынырақ ұққаным да рас. Бұл жерде де өмір бар... Қарын қатты аша қойған жоқ...

Оның үстіне сөмкесінен жең жасап беретін Жан құрбым қысқы демалысқа кетпей қалып, жатақханада жалғыздан-жалғыз жатып, өзі ішерге тамағы жоқ болса да, тиын жинап, бізге неше күн тамақ тасумен болды.

Қазір де жанымда қалғаны – жалғыз сол Жан құрбым. Қалғандары жадымда! Және де мен ешкімді ұмытпаймын!

Әсіресе, гүлдері мен шампандарын құшақтап, қос таксимен шуылдап абақтыдан шығарып алуға келген курстас құрбыларымының шовинист менттердің ашу-ызасын туғызғаны, ол да өз алдына бөлек әңгіме.

Осындай қиын-қыстау сәттерде бір-біріне пана болған, бірін-бірі қорғай алған, азаматтық ар-намыстарын сақтай білген барлық адамдарға және ҚазМУ-дың журналистика факультетінің 101–102 группасының қаһарман студенттерінің алдында басымды ие отырып, қастерлі де қасіретті мерекелерімен құттықтаймын!

Ел аман болсын, достар!

Бәріміз де аман болайық!

P.S. *Осы бір кішкентай ғана жан жылытар да, жан жылатар әңгімемде Атамның, Әкемнің, Ағамның және өз арамыздағы ұрпақтар үндестігін үзіп алғым келмедіктен, үлкен әңгімеден үзіп-үзіп қана келтіріп отырмын. «Саяхат» сағаты да, жан достар да, сол кездегі қарапайым адами қатынастар да – мұның бәрі бір үлкен дәуірдің үзік сырлары ғана... Шуба да солай, қайдағы бір қу дүниеге бола қайғыру емес, «Аштықта жеген құйқаның дәмі» ғой ауыздағы.*

Алла қаласа, алдағы уақытта бұл әңгімем толық жарық көре жатар. Әзірге осы!

Арада отыз бес жыл уақыт сырғып өте шығыпты. Яғни, отыз бес Желтоқсан!

Аяз бидің ала шапанындай босағаға іліп қоймасам да, ағам берген сол шуба әлі күнге менің жанымды жылытып келеді!..

(Жарлы БАЙҒАНИН)

ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ

Елбасы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында «күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп қалған таптау-

рын қағидалардан арылмасақ, көш басындағы елдермен тереземізді теңеп, иық түйістіру мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек» - деген сөзін алып қарасақ, контрафактілі және жалған өнімге қарсы күрес жүргізу үшін әр адам санасын рухани жаңғыртқанда ғана жүзеге асыру мүмкін екендігін көздеп отырғанын түсінеміз.

Кез келген қоғамда материалдық табыстардан басқа рухани құндылықтар да маңызды рөл атқарады. Адам туғанда табиғат оған ойлау, шығармашылық, ғылыми

және мәдени туындылар жасау қабілетін сыйға береді. Мемлекеттің бәсекелестілікке қабілеттілігі көбінесе оның азаматтарының білімді, ғылымды және мәдениетті дамыту,

ғылыми-техникалық прогреске қатысу қабілеттілігіне байланысты. Бұл мәселе қазір бірінші орынға шықты.

Бүгінде зияткерлік меншік кез келген мемлекеттің экономикалық ауқаттылығының деңгейін анықтайтын ресурсына айналды.

Зияткерлік меншік дегеніміз не? – ол, адамның ой-санасымен жасалған өнертабыстар, әдеби және драмалық, музыкалық туындылар, бейнелеу, мүсіндеу өнерінің туындылары, фотосуреттер – барлығы адамның зияткерлік меншігі болып табылады. Шығармашылық туындылар әрбір халықтың, мемлекет пен адамзаттың рухани және зияткерлік қорын құрайды.

Зияткерлік меншік құқығын бұзудан келтірілетін залал көлемі бүгінде миллиардтаған теңгені құрайды және бұл санаттағы қылмыс саны да жыл санап өсе түсуде.

Соңғы жылдағы көрсеткіштер бойынша контрафактілік өнімдердің әлемде тарауының өте көптігі бүгінгі күні өзекті мәселе, бұл мәселе бойынша қатаң шараларды қолдану керек екенін көрсетіп отыр.

Контрафакт дегеніміз – біреудің шығарған жетістігінің, өнімінің атын өзгерту арқылы пайда көру немесе сапасыз, арзан көшірмесін жасап, нарыққа шығару екен. Қазіргі заманда әлемде мұндай контрафактілер көбейіп отыр. Танымал брендтердің атауларын өзгерту арқылы өз өнімдерін сатып жіберетін, содан пайда көретіндер бар. Контрафактілік өнім басқа біреудің өнімінің көшірмесі болғандықтан, ол тез істен шығуы мүмкін. Ал бұл жайт сатып алушылардың, яғни тұтынушылардың артық шығындауына әкеліп соқтырды. Шыны керек, бүгінде «авторлық құқық», «зияткерлік меншік» туралы көпшілік жақсы біле бермейді. Осыдан болар, танымал емес брендтерді былай қойғанда, еліміздің нарығындағы танымал ұялы телефондармен, танымал автокөліктердің қосалқы бөлшектерінің де жасанды көшірмелері қаптап кетті.

«Контрафакт сөзі ағылшын тілінен аударғанда (counterfeit – жалған) деген мағынаны білдіреді. Тауар белгілерін заң-

сыз пайдалану, бөтен брендтер қолдану, авторлық құқықтардың бұзылуы, бағдарламалық өнімдерді, дыбыс және бейне жазбаларды заңсыз түрде көбейту, нарықта жақсы өтетін тауарларды жалған жасау контрафактіге жатады. Контрафакт брендтік тауарларды құртады.

Тауар таңбасын пайдалана отырып, сапасыз өнімдерді өндіру төмендегідей жағдайларға әкеп соқтыруы мүмкін. Біріншіден, заңсыз өнім құқық иегерлері болып табылатын компаниялардың аттарына кір келтіріп, абыройын түсіреді. Екіншіден, адамның денсаулығына, өміріне зиян немесе қауіп төндіруі мүмкін. Үшіншіден, контрафактілік өнімдерді пайдаланушы адамдардың наразылықтарын тудыра отырып, оларға моральдық зиян келтіреді.

Осындай құқық бұзушылықтың алдын алу, зияткерлік меншікті қорғау және қолдау, контрафактілік өнімдердің өндірілуі мен заңсыз айналымын болдырмау туралы көптеген мемлекеттерде арнайы заңдар қабылданған.

Кез келген алдыңғы қатарлы елдер өздерінің зияткерлік меншік саласын ерекше қорғап құқықтық жолмен реттеп қойған. Азия елдері Қытай, Жапония, Корея сияқты мемлекеттер ел дамуы үшін бірінші кезекте зияткерлік меншік құқығы саласын құқықтық заңдастырып қойған. Оның дәлелі осы елдердің патенттік, өнертапқыштық, авторлық құқықтарды тіркеуден әлем бойынша алдыңғы қатардан көрінуі болып табылады.

Зияткерлік меншіктің еліміздің алпауыт мемлекетке айналуы үшін өте қажетті бағыт екендігі даусыз және де аталмыш сала мемлекет азаматтарының әл-ауқаттылығы мен білімділігінің деңгейін айқындайтын, құнды ресурс ретінде маңыздылыққа ие бола бастады.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бастап, дүниежүзілік қауымдастықтың толыққанды мүшесі болып, халықаралық қатынастарда өзіне сәйкес құқықтар мен міндеттерді қабылдап отыр. Соған сәйкес, Қазақстан заңнамалары қатарына зияткерлік мен-

шік құқығына қол сұғуға жол бермейтін заңдар қабылданды. Қазақстан Республикасындағы зияткерлік меншік құқығын қорғау төмендегі заңнамалармен: «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы», «Тауар белгілері, қызмет көрсету белгілері, географиялық нұсқамалар және тауарлар шығарылған жерлердің атаулары туралы» заңдарымен және ҚР «Азаматтық кодексі», ҚР «Кәсіпкерлік кодексі» және ҚР «Қылмыстық кодексімен» қорғалады.

Жоғарыда айтылған заңдар бойынша жауапкершілікке тарту үшін тек дәлелді себептерді ғана қажет етпей, соған қоса мүліктік құқықтар иесіне келтірілген құжатты түрде дәлелденген шығын фактісін анықтау қажет.

Бүгінгі таңда мемлекет тарапынан зияткерлік меншік құқығы саласын дамытуға жоғары деңгейде көңіл бөлінуде, өйткені дүниежүзілік қауымдастықтың талаптарына жауап беру секілді маңызды мемлекеттік мақсаттарды жүзеге асыруда авторлық және сабақтас құқықтар мен өнеркәсіптік меншік саласындағы құқықтарды қорғау маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Жыл сайын жаһандану үрдісіне, нарықтық экономика заңдылығына сәйкес зияткерлік меншік құқығын сауда саласында бұзу фактілері жиі кездесуде. Өйткені, зияткерлік меншік объектілерінің ауқымы да заман талабына сай жылдан-жылға еселеп көбеюде. Сондықтан, сауда, ғылым, әдебиет және өнер туындыларын коммерциялық негізде пайдаланатын тұлғалардың құқықтық сана деңгейін көтеру – басты мақсаттардың бірі ретінде қала береді.

Контрафактілі өнімге қарсы күрестің өзектілігі, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау, біздің мемлекетіміздің әлем елдерінің дамыған елдер қатарына кіру ниетіне тікелей байланысты. Зияткерлік меншік құқықтарын бұзудың барлық түрлері мен нысандарын анықтау және алдын алу, соның ішінде қоғамда контрафактілі өнімді тарату, заңсыз өнімді са-

туға қарсы күрес бойынша өзекті мәселе күн тәртібінен түскен емес.

Кез келген азаматтың зияткерлік меншік объектісі конституцияға сай заңмен қорғалады. Біздің елімізде Қазақстан азаматтарымен қатар шетел азаматтарының да зияткерлік меншік құқығы заң алдында тепе-тең дәрежеде қорғалады. Сонымен қатар, Қазақстан азаматтарының зияткерлік саладағы жетістіктері ұйымға мүше мемлекеттердің барлығында бірдей қорғалады.

Азаматтардың зияткерлік меншік құқығын қорғау арқылы мемлекет олардың шығармашылық өрісінің дамуына және сол арқылы ел экономикасының дамуына қолайлы жағдай жасайды. Зияткерлік меншік құқығын қорғау мәселесі бойынша тауар таңбасының құқықтық иелері, авторлар және өнертапқыштар өз құқығы бұзылған жағдайда сотқа немесе Әділет министірілігінің зияткерлік меншік департаментіне, аумақтық Әділет органдарына арыздануына құқылы.

Зияткерлік меншікті қорғау әлем бойынша ел дамуының деңгейін анықтайтын маңызды факторлардың бірі және оны қорғай білу әр елдің негізгі міндеттері болып табылады.

Қорыта келгенде, зияткерлік меншік жүйесі жоқ және зияткерлік меншікке қолдау көрсетілмеген мемлекет әрқашан экономикалық, мәдени, саяси, әлеуметтік және өнеркәсіптік салалар бойынша басқа елдерге тәуелді болып қалады. Сондықтан қоғамның әрбір мүшесі осы заңдарды толық түсініп, контрафактіге төзбеушілікпен қарауы керек. Әр тұтынушы өзіне қажетті заттарды аларда оның сапасына, бағасына және аталған тауардың құжаттарының бар немесе жоқтығына аса назар аударғаны жөн.

Еркебұлан ЖЕТПИСБАЕВ,
Алматы қаласы Әділет департаменті
Зияткерлік меншік құқықтары
бөлімінің басшысы,
заң ғылымдарының магистрі

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІНІҢ БАСТАУЫ

Егеменді мемлекет ретінде қалыптасып келе жатқан ел дамуына шолу жасау арқылы құқықтық тұрғыда нормативтік құқықтық актілерінің қабылдануы мен қолдануының ерекшеліктерін анықтау заман талабы. 2022 жылғы 5 маусымда республикалық референдумға шығарылған «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы заңы қабылданды.

Бұл ел тарихында бірінші рет ұлттық дауыс беру арқылы Негізгі заңға өзгерістер енгізілді. Ұсынылған түзетулерді сайлаушылардың 77,18% қолдады, Конституциялық референдумға келу 68,05% құрады (<https://www.election.gov.kz/rus/news/acts/index.php?ID=7120>).

Республикалық референдум – бұл мемлекеттік маңызы бар шара. Референдум арқылы халық мемлекеттік биліктің қайнар көзі ретінде ҚР Конституциясын, конституциялық заңдар мен өзге де заңдарды қабылдайды, оларға өзгерістер енгізу ісімен Республикамыздың заң шығармашылық қызметіне қатысады. Тәуелсіз Қазақстанда

республикалық референдум тек екі рет өткізілгені және оның заң шығармашылығына қатысты болмағаны белгілі (Конституцияны қабылдауды қоспағанда).

Референдум – бұл халықтың бір бөлігінің емес, заң жобасына қарай бүкілхалықтың дауыс беруі. Референдумда дауыс беру, заң шығару – бұл халықтың өкілдерінің емес, тікелей жеке өзінің еркін білдіруі. Шынайы демократиялық және халықтың шешімін мойындайтын, бағалы қазына ретінде танытын мемлекетте халықтың еркі әрқашанда басым және жоғары. Сол себепті де, референдум жолымен қабылданған заңдардың бүкіл Республика аумағында міндетті күші

бар және мұндай жолмен қабылданған заң басқа заңдарға қарағанда Президенттің немесе мемлекеттік өкімет органдарының қандай да бір қуаттауын қажет етпейді. Сондай-ақ, референдум қабылдаған шешім мен Республика Конституциясының, конституциялық заңдарының және өзге де нормативтік құқықтық актілерінің арасында сәйкессіздіктер болса, онда бұл сәйкессіздіктер Конституцияны, конституциялық заңдарды, заңдар мен өзге де нормативтік актілерді референдум қабылдаған шешімге сәйкес келтіру арқылы жойылады (35 бап 2 т).

Қазіргі таңда мемлекетіміздің құқықтық тұрғыда дамуында жүзеге асырылып жатқан саясаты жаңаша бағытта орын алуда. Өзгертулер мен түзетулерге қатысты талдау жасайтын болсақ мемлекеттің құқықтық саясатын реформалау барысында «суперпрезиденттік» басқару формасынан ықпалды Парламент пен есеп беретін Үкімет пен Президенттік республикаға түпкілікті көшуді бекітуге арналған. «Биліктің шамадан тыс шоғырлануына бағытталған басқару жүйесі өзінің тиімділігін жоғалтты. Ол азаматтық қоғамды әртүрлі көзқарастары мен сенімдерімен біріктіре алмайды. Сондықтан, бізге Қазақстанның саяси жүйесін қайта құру бойынша тексерілген қадамдар қажет. Бұл, ең алдымен, күшті парламенті бар супер президенттік басқару нысанынан президенттік республикаға түпкілікті көшу туралы», – деді Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев. Супер президенттік басқару формасынан күшті парламенті бар президенттікке ауысудан басқа, Конституцияға жаңа норма енгізілді – Президенттің туыстарына бұдан былай жоғары мемлекеттік лауазымдарды атқаруға тыйым салынады.

Осы мақсатта түзетулер президенттік өкілеттіктердің шамадан тыс шоғырлануы азайтылды. Атап айтқанда, мемлекет басшысының Парламенттің жоғарғы палатасын қалыптастыруға қатысуы қысқарды, оның жергілікті өкілді және атқарушы органдарға ықпалы шектеледі. Сонымен қатар, жер мен оның жер қойнауы халықтың меншігіне өткен тармақ туралы норма заңда тұғырланды.

Референдумға шығарылған Конституциялық түзетулердің негізгі бөлігі күшті парламенті бар супер президенттік басқару формасынан президенттік республикаға түпкілікті көшуге бағытталған. Жаңартылған Конституцияда Президенттің барлық саяси партиялар мен қозғалыстардан тең қашықтықтағы мәртебесі бекітілді, Мемлекет басшысының жақын туыстарына квазимемлекеттік секторда басшылық лауазымдарды атқаруға тыйым салынды.

Лауазымды адамдарға өкілеттік берудің жаңа тәртібін белгілейтін Конституцияның нормалары осы лауазымды адамдардың өкілеттік мерзімі аяқталуына немесе өкілеттігі тоқтатылуына қарай қолданысқа енгізіледі. Жоғары аудиторлық Палатаның құрамы қалыптасқанға дейін Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті республика заңнамасында көзделген функциялар мен өкілеттіктерді жүзеге асыруды жалғастырады.

Түзетулермен Республиканың Тұңғыш Президентінің рөлі мен артықшылықтары туралы ережелер алынып тасталады. Атап айтқанда, Қазақстанның Тұңғыш Президентінің Мемлекет басшысы лауазымына қатарынан екі реттен артық сайлану құқығы туралы ереже алынып тасталды, Тұңғыш Президенттің мәртебесі мен өкілеттігі Конституциямен және Конституциялық заңмен айқындалады деген тармақ алынып тасталды. Түзетулердің маңызды блогы құқық қорғау саласына әсер етеді: Конституциялық сот құру, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл мәртебесін конституциялық деңгейде бекіту, өлім жазасына толық тыйым салу.

Сонымен қатар, жер мен оның жер қойнауы халықтың меншігіне өткен тармақ туралы норма заңда тұғырланды. Жаңартылған Конституцияда жер, оның жер қойнауы, өсімдіктер мен жануарлар әлемі халыққа тиесілі, ал мемлекет халықтың атынан меншік құқығын жүзеге асырады.

Сот жүйесін жетілдіру мақсатында енгізілген ұсыныстың құқықтық сипатына талдау жасайтын болсақ жаңа орган қалыптастыру туралы айтылған, ол орган мемлекетіміздің қалыптасу кезеңдерінде орын алып өз қыз-

метін 1995 жылға дейін атқарған болатын, ол – Конституциялық Сот органы. Сондай-ақ, Конституциялық соттың қызметі 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілетіні нақтыланды.

Конституциялық соттың бастапқы қызметі елде қабылданған заңдардың Конституцияға қаншалықты сәйкес келетінін бағалау болып саналады. Ол белгілі бір құқықтық актінің (Президенттің Жарлығы, Үкіметтің қаулысы, Парламент қабылдаған заң) елдің басты заңында белгіленген құқықтар мен бостандықтарға қайшы келетіндігін анықтайды және конституциялық емес деп танылған заңдардың күшін жоюға бағытталған. Конституциялық соттың Жоғарғы Соттан өзгешелігі Жоғарғы Сот – елдің ең жоғарғы кассациялық сатысы. Ол төменгі соттардың істерін қайта қарайды, сонымен қатар елдегі сот практикасын қорытындылайтын арнайы қаулылар шығарады (ұқсас істер бойынша үкім шығару тенденциялары).

Конституциялық Сот кез келген елдегі тежеу мен тепе-теңдік жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады. Ол биліктің басқа тармақтарын қадағалайды, оларға азаматтардың конституциялық құқықтарын бұзатын заңдарды қабылдауға мүмкіндік бермейтін бірден-бір мемлекеттік орган.

Қорытындылай келе 2022 жылы жүргізілген конституциялық реформалардың арқасында Қазақстан Республикасының Конституциясында адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі орасан зор құқықтық әлеует қаланып, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды одан әрі күшейтуге ықпал ететін болады.

Рустем ЖАҚСЫЛЫҚ,
з.ғ.к., Ұлытау облысы Прокуратурасының
арнайы прокурорлар басқарма бастығы
Ақмарал СМАНОВА,
з.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Заң
факультеті, мемлекет және құқық
теориясы мен тарихы, конституциялық
және әкімшілік құқық кафедрасының
аға оқытушысы.

МЕН ТАҢДАҒАН УНИВЕРСИТЕТ

Еліміздің ең еңселі әрі беделді оқу орны әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, оның ішінде Заң факультетінде білім алу менің бала күнгі арманым болатын. Мектеп бітірген соң ойланбастан осы оқу орнына құжат тапсырдым. Жолым болып, арманымдағы университетте білім алу бақыты бұйырды.

Бұл күні мен студентпін. Ендігі мақсатым, Қазақстандағы мықты заңгерлердің қатарынан ойып тұрып өз орнымды алу. Бұл үшін, әрине, талмай ізденіп, тапжылмай оқу керек. Ұлттық университеттен еліміздің атын әлемге танытқан ғалымдар мен заңгерлер, экономистер, тарихшылар, журналистер, қоғам қайраткерлері тағы басқа тәуелсіздігіміздің тұғырын нығайтқан айтулы тұлғалар білім алды. Мұнда мықты ғалымдар мен ұстаздар, өз ісінің нағыз шеберлері дәріс оқыды. Заң факультеті 1955 жылы Алматы заң институтының негізінде ашылды. Салық Зиманов, Сұлтан Сартаев, Қалимолла Халықов сынды заң корифейлерінің есімі осы оқу орнымен тығыз байланысты. «Болмасаң да ұқсап бақ» деп Абай Құнанбаев айтқандай, біз де сол аға-аталарымыздай болуға, сол кісілер салған сара жолмен жүруге тиіспіз. Білім ордаларының киелі қара шаңырағында студенттер түрлі мамандық бойынша білім алады және олар халықаралық деңгейге сай, бәсекеге қабілетті мамандар болып шығады. Бүгінде «ҚазҰУ – қазақ элитасының ұстаханасы» саналады. Бұл теңеудің бекер айтылмағанына қазіргі қазақ элитасына қарап көз жеткізуге болады. Мемлекетіміздің барлық саласының өсіп-өркендеуінде ҚазҰУ түлектерінің қолтаңбасы бар. Бір ғасырға жуық тарихы бар, әлемге әйгілі ойшыл, әлеуметтанушы, математик, физик, астроном, ботаник, лингвист, музыка зерттеушісі және әлемнің екінші ұстазы Әбу Насыр әл-Фараби бабамыздың атын иеленген университетте оқу мен үшін үлкен мақтаныш.

Керікті қалашық, көз тартар ғимарат, қалашықтың қақ ортасында орналасқан әл-Фараби кітапханасы. Онда қазіргі заман талабына сай цифрлы жүйемен қызмет көрсетіледі. Кітапханада миллионнан астам кітап қоры жинақталған. Тағы бір ерекше атарлығы, кітапхана ішінде тек кітаптар қоры емес, компьютер клубы мен шағын мұражайлар да орналасқан. Ұстаздарымыз өз ісінің нағыз мамандары. Олардың еңбегін ақтау әрбір студенттің міндеті. Университетте білім-білігінді жетілдіруге арналған әртүрлі іс шаралар мен ғылыми-практикалық конференциялар жиі ұйымдастырылады. Мұндай шаралардың бізге берері мол. Халықаралық QS агенттігінің мәліметі бойынша әлемдегі үздік ЖОО-лар рейтингінде ҚазҰУ 220 орынға ие. Осындай көшбасшы университетте білім алу мүмкіндігіне ие болғанымды барлық уақытта мақтан тұтамын.

Бағжан БАҚТЫҒАЛИҰЛЫ,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ
Заң факультетінің 1 курс студенті
Динара ТУРСЫНКУЛОВА,
ғылыми жетекшісі, з.ғ.к., доцент

Қонжардың соңғы он шақты жылдың бедерінде «қара қазан, сары баланың қамы ғой» деп істемеген ісі, баспаған жері, бармаған тауы қалмады...

Ауылда, баяғы сыры кетіп, кей жері ақтаңдақтанған қызыл ала «беларусін» безек қақтырып, бір тынбай өне бойы не бітіп, не қоймайтын кеңшардың жұмысымен болып, айналасын апырып-жапырып, әлекедей жаланып жүрген Қонжекең нарық келгенде, қолындағы «барынан» бір-ақ күнде айырылды да қалды. Кеңшардың жұмысы төбеге ұрғандай тоқтап, барлық дүние-мүлкі жекешелендіріліп, талан-таражға түсті. Мұның да тақымындағы қызыл ала тірәктірі «бартерге» кетіп тынды. Мұны қойшы, алдындағы малынан айдың-күннің амаанында айырылып, қолына шошайтып таяғын ғана ұстап қалған малшыларды қайтерсің!

Қонжар осыған қапаланып үйінде етпеттей бүк түсіп қашанғы жатсын! Баяғыдағыдай қызыл ала тірәктірін безектетіп отар-отарға отын-су, жем-шөп тасып жүргенінде отбасына науадай құйылып тұратын көлденең табыс та жоқ. Өйтіп-бүйтіп құраған аздаған қорамжасын бір күнде жеп тауыссын ба? Ептеп оны-пұны іске араласып, шайпұлдық бірдеңе таба бастады. Ауылдан ат терлетіп қала базарына барып, арба сүйретті, біреулердің жалданып үйін соқты. Көпшілік дәретханасында «билет» қырқып аузында да отырды. Байшыкештердің ауласын сыпырып, итін «қыдыртып» та көрді.

Қанша жерден арқа еті – арша, борбай еті – борша болып, қабырғасы қайысып, қара терге түсе еңбектенгенмен, Қонжекеңнің баяғы қызыл ала тірәктірімен тапқан айлығының өзімен қағанағын қарқ, сағанағын сарқ қылмаса да отбасы өзіне аузын ашып отыруын қоймады. Қонжар әрі-бері ойлана келе құжынаған көп банктің бірінен несиеге көп ақша қотарып алып, бірер ірі қараның басын құраған. Астына ескі де болса арқыраған жеңіл көлік алып мінді. Сөйтіп, таксишілікті кәсіп

ете бастады. Отбасындағы бес-алты баланың тамағы өскен соң не жорық, тісін қайрап, жанын жалдап жүріп тапқан бұл пұлы да бұйым құрлы болмады. Әлгі бірер ірі қараның өзі солардың ішім-жемінен, киім-кешегінен артылмады, ақыры. Көп қарыз мойнына ілініп қалды. Қонжекең амалсыз әлгі жалғыз «аяқ артарын» да сатуға мәжбүр болған. Банк алдындағы берешегінен бәрібір жуық арада құтылатұғын түрі жоқ-ты...

Басы қатқан Қонжар, ақыры, бір түнде ауылдан қарасын батырып тынды. Бас иесінен айырылу оңай ма? Қатыны, бала-шағасы бірер күн ұлардай шулап, жылап-сықтады. Айтқандайын, жылап-сықтап қоя салған жоқ, Әлдигүл (Қонжекеңнің үйіндегі жеңгеміз ғой) алты-жеті айдан соң полицияға арызданып жүріп, күйеуінің үстінен «іс» қозғап, «хабарсыз кетті деп танылсын» деген бір жапырақ қағаз алды.

Үлкендер жағы «Әй, мына Қонжардың мұнысы несі? Бала-шағасын ұлардай шулатып... жан баласына айтпастан басы ауған жағына қарай қалай кетті» десіп мұның дәнеңесіне де түсінбей дал. «Өзіміздің де осындай бес-алты «күшігіміз» болса, не істер едік, ә? Өмірден түңілді ме жазған?» десіп, ауылдың үлкен-кішісі түгел атқа қонып, іздеп, тал-тоғай, өзен-көлдерді түгел сүзіп те шығысты. Бірақ, Қонжардың «өлі» денесі еш жерден табылмады. Одан келер-кетер не қайран бар, әлгі... «хабарсыз кетті» дегенінің өзі «өлдің-өштіңмен» бірдей болып тұрған жоқ па? «Құй сен, құй сенбе» мейлі, ендігі жерде «Қонжар Қасымов» деген адам жер бетінде жоқ – «дәкүментте» бәрі де әлдеқашан солай деп жазылып, қатталып қойылды.

Бір жақсы жері... Қонжардың отбасы «асыраушысынан айырылуы» себепті өкіметтен азын-аулақ қаржылай көмек ала бастады. Қонжекеңнің мойнындағы баяғы қарыз-құрызға «күйсін-күйсін» жасалғанды. Енді ше, бүгінде о дүниеге барып бірдеңе алып келу мүмкін бе, өзі...

Осылай Қонжекеңнің ауылдан біржола қарасын батырғанына екі жылға да қарап қалды. Ауылда одан кейін... жұртты дүрліктірген аса елеулі оқиға бола да қойған жоқ. Тек...осынау Елібай өңіріндегі мыңғыртып мал өсіріп, қағанағы – қарқ, сағанағы – сарқ, бакуатты тірлік кешіп жатқан байшыкештердің – ауылдағы ағайын-туыстарының өзіне бір самаурын шәй қайнатып беруге жоқ, пейілі тар «жаңа қазақтардың» алдындағы малын әлдебір «жалғыз аяқты» ұры дүркін-дүркін айдап кетіп, сан соқтырып жатқаны жөніндегі адам сенбестей аңыз-әңгіме болмаса...

Байшыкештер құжынап Елібайға сыймауға айналып бара жатқан есепсіз малын Мойынқұм асырып алып кеткен еді ғой. Әлгіндей қауіптен, бір жағынан ит-құс, бір жағынан «жалғыз аяқты» ұры тиісіп, маза бермеген соң,

«пәледен – машайық» дегендей, олар малын Талас бойына, ауыл төңірегіне жақындатып, күзетін де күшейткен көрінеді. Бірқатары естілік танытып, құдайы тамақ таратып, ауыл-аймақтың үлкен-кішісінің бір ай бойы ет пен сорпа-суға мелдектеп, ажарлары кіргенін айтсаң ғой! Әсіресе, алты ай қыс, алты ай жаз бойы ел бетін көрмей, жылына еңбегіне айлық есебінен берілетін он шақты қой-ешкіге бола телім-телім болып күнсіп, қарайып мал соңында жүретіндердің құдайы беріп қалды. Малды-жалды азаматтар әлгі «баукеспенің» (өзі өмірде бар ма, жоқ па – оны жарытып біліп жатқан да ешкім жоқ) соңына бір ай шырақ алып түсіп, «вертолеттен» басқа көліктің бәрін жұмылдырып із кесіп, түк бітіре алмай бекер-босқа шығынданып, «әй, қойшы сол малды, арам өліп те қалады ғой, қалғанына береке берсін» десіп, қолдарын сілтепті де қойыпты. Шеті-шегі жоқ ұланғайыр құм өлкесіне (оны әзірге батылы барып көктей өткен бір пенде жоқ) үрке, үрейлене қарайлаудан әріге бара алмаған. Қарап тұрсаң, Елібай өңіріндегі елу шақты байшыкештің барымтаға түскен қой-ешкісінің ұзынырғасы «әй, қойшы соны» дейтіндей емес, үш-төрт мың қаралы. Әрқайсысына шаққанда, отыз-қырық тоқты-торымнан келеді. Ірі қарасын былай қойғанда. Байшыкештер, бірақ, осыдан кейін де қойшыларын аяп, «бұл сорлыларға обал-ау, айына айлығына деп он тоқтыдан неге бермесе, онсыз да ит-құсқа жем болып жатыр» деп пейілдерін кеңге салса, неғылдейсің!

Ауылдықтардың да бұл жайдан құлағдар болып, қыбы қанып: «Былайғы жұртқа түк татырмап едіңдер, бәлем, сендерге осы керек» десіп, бір жағынан әлгі көзсіз батырдың кім екенін де білгісі келеді, баяғы. Оны, тіпті, ауылдың қарапайым шаруасының малының бір басына да тиіспейтін «халық батырына» да теңеп, кездесе қалса, үйлеріне қондырып, әбден сыйлап жібергілері бар. «Әй, осыныңның өзі баяғы... біз «өлдіге» санап қойған Қонжар болып жүрмесін, бабалары жау түсірген батыр еді шетінен» деп болжам айтқандары да болды. Қонжар жайлы «аңыздың» басы ғана еді бұл.

Ауылдағы атышулы шайпау келіншек Шария Әлдігүлмен әлім-берімге келіп бұлыққа жетіп, таңдап мәшине мінгені де, қорасындағы мал басын көбейткені де рас-ты. Ол аздай, ұл-қызына Қонжардың құрдастары жабылып жүріп, ауылдағы ең еңселі үй – коттедж тұрғызып, ішін дүниеге де сықай толтырған-ды. Ақшаны күреп тауып жатқан өзі ме, ұл-қыздары ма – ол арасын біліп жатқан бір пенде болсайшы! Әлгінде Шарияның меңзегені де сол-ды. Ол тіпті қыза келе:

– Қонжар өлсе, өстіп шалқып байыр ма едің! Дос-жар түгілі, жақын туысың да есігіңнен сығаламас. «Мафия-сыңдар!» – деп салды.

Соны естіп, Әлдігүл қып-қызыл болып терлеп, не дерге білмей булығып отырды да қалды. Шарияның айтқанының да жаны жоқ емес, бір қарағанда. Қонжардың баяғы, Ақтауда құрылыста бір «бригат» болып бірге істеген жолдастарының барлығы да тұрмыстарын әбден түзеп алған-ды. Қоралары да малға толы. Астыларында – бір-бір мәшине. Шу асаудай орғып тұр шетінен.

Айына бір отбасыларымен қоштасып, Қаратөбені бетке ала есік пен төрдей «Зил»-ге мінгесіп, Ақтауға жұмысқа да кетіп бара жатады...

Кішкене ұшқынды жел үрсе, одан сайын лаулай түседі емес пе? Шарияның әлгі сөзін ел іліп әкетіп, «ойбай, не дейсің, Қонжар тірі екен, Тереңқұмда барымташылықпен айналысады екен, әлі күнге жан баласына із шалдырмай келген «жалғыз аяқты» ұры – сол» деп гулетті де жіберді!

Сол сол-ақ екен, айдың-күннің аманында бірталай малынан айырылып қалған көрмәдік байшыкештерің есік пен төрдей «темір тұлпарларын» ызғытып, Арнасайға жетіп келісті. Солар хабар берді ме, ауылға қызыл-жағалылар да қаптап кеткен. Байшыкештер ауданнан өздеріне көмекке полиция жасағы келгенін малданып, күдікті деген біраз жігітті түн жарымында ұйқыларынан оятып, тірек пунктіне сүйрелегендей қылып әкеліп, тіпті еліріп кетті. Қариялар жағы олардың мұнысын жаратпай, «НКВД»-нің жасауылдарынан жамансыңдар ғой, түге. Қолымда кірім бар деп, кім көрінгенге беталбаты күйе жаға бергенді қойсаңдаршы» дегеніне пысықырып та қараған жоқ.

Сол күні әлгі Ақтауда құрылыста істейтін топтың жетекшісі Сарыбек «малы ұрланғандарды» соңына ертіп, әлекедей жаланып жүрген Жармақпен сөзге келісіп қалды. «Мал ашуы – жан ашуы» десек те, Жармактікі жөн болмады. Тірек пунктінің маңында шиландай елдің көзінше Сарыбектің жағасынан ала кетті:

– Уызынан жарымаған тексіз неме, менің малым сен ұрлады екен деп кеміп қалады ғой деймісің. Әр бұтаның түбінде жатыр әне, бықып, – деп.

Сарыбектің дәл сол күнгідей тұлан тұта ашуланғанын ауылда бұрын-соңды ешкім де көрмеген шығар. Жүзі күреңіте қабарып, ызбарланып, күрзідей жұдырығын Жармақтың тұмсығына тақап тұрып:

– Мынаның исін сағынып жүрмісің, әкри. Байлық салыстырарлықтай сен кімнің шікірәсісің? Тауарлы несие деп халыққа бөлінген малдың тең жарымын өзіңнің қораңа иіріп алғаныңды айтамысың? Әлде ана Кәріқорғанға апиын егіп, сатып байыған Баймырзаны меңзегенің бе? Қайсыңның қолың таза? – деп алқымынан ала, мығымдап езгісі келіп кетті-ай. Жармақтың да ығатын түрі жоқ.

– Бандының құйыршығы? – деп салды тісін шықырлатып.

– Құйыршықпын ба, басқамын ба оны көзіңді жеткізіп барып айтпаймысың! Қолымда аз-мұз байлық бар екен, демек аузыма келгенді оттай беруіме де болады деп ойлайсың ба?

– Саған барымташылық ата-бабаңның қанымен келген...

– Бас жаққа барыспайық, «қызыл деректір»!

– Құл-құтанның құтыруын, жүдә...

– Әй, саған қашаннан бері шыр біте қалды? Интернеттың қара нанын ұмытайын деген екенсің...

Бір-біріне тағы да тап-тап берісіп, жұдырық сілтесуге айналған екеудің арасына полиция түсіп, шыр-пыр

болды да қалды:

– Қойсаңдаршы! Жоқтан өзгеге ерегісіп... Ешкімді де кінәлағалы жатқанымыз жоқ. Бұл істі жан-жақты зерттейміз әлі.

Жармақ сонда да тыншымай, аузынан боқтық аралас біраз сөзді түйдек-түйдегімен жіберіп, ызбарлана Сарыбекті оқты көзімен ата бір қарап қойды. Осылай «жаңа қазақтар» полициямен тізе қоса достарының аузын алып, тықақтап Қонжардың жайын сұрағыштап, ауылды біраз төңіректеді. Бірақ, қолға ілігер еш ілік таппай, «Зил»-ге мінгескен тату достардың соңынан жансыз салып көріп, осылар шынымен Ақтауға барып жүр ме, жоқ па деп індетте тексерген болды. Алайда, әлгі жансыз құрғыр облыс орталығында олардың ізінен адасып қалып, ауылға салы суға кетіп оралды. Бір емес, бірнеше рет...

Мұны естіп, ауылдағы Қонжар мен оның құрдастарының ата-бабалары баукеспе, барымташы болғанын, кезінде небір сараң байлардың мықтап тұрып сазайын тарттырғанын білетін көне көз, кәрі құлақ қариялар «табарсың атаңның басы» деп мырс-мырс күлісті де қойды. Осы қарттардың кекесінді күлкілерінің астарында бір «кәкір» бар-ау, сірә...

Байшыкештер дүрлігісіп, әлденеше апта бойы араға жансыз салып, із аңдығанмен, тағы да ештеме тындыра алмай, ызадан жарылардай жүздері барт болып ісініп, елге қарарға беттері жоқ, жөн-жөніне кетіскен-ді. Осы әңгіме сол күйі ұмытылып та кетер ме еді... Ауылда «Қонжарды (дұрысында аузы-басын сақал-мұрт басқан ақ шашты біреу) достары әйнегі қараңғыланған «Джиппен» түнде үйіне әкеліп қондырыпты» деген әңгіме бұрқетсін. Сәл кейіндеу сол жұмбақ «Джипті» Тереңқұмның пәленбайыншы шақырымындағы бұрылыстан белгісіз бағытқа, елсіз құла дүзге қарай кеткен жерінен көріп қалған әлдебір жоқ іздеген арнасайлық азамат та «сүйіншілеп» жетті. Екі жағдайдың бір-біріне өте ұқсастығы, бірін-бірі жоққа да шығармайтыны көңілдеріне сенім ұялатты ма, бұл жолы белгісіз барымташыларға талайдан тісін қайрап жүргендер шешуші қадам жасауға ұйғарды. Әлгі Тереңқұмдағы елсізге бастар жол аузы қатаң бақылауға алынды. Ауданнан мұздай қаруланған полиция жасағы шақырылды. Ауылдасына тышқақ лағын да қимайтын «жаңа қазақтар» қыруар қаражат жұмсап, ары-бері қатынауы мыңдаған шақырымды қамтитын аумаққа қарулы күзет қойып, екі арада құс ұшырмай әлекке түсті де қалды... Халықтың емес, өздерінің қамы ғой. «Өзім дегендегі өгіз қара күштерін» аяп қалсын ба!

Бұл оқиға Арнасай ауылын тағы да дүр сілкіндірді. Оқиғаның барысын олар да үзбей қадағалаумен болған. «Ойбай, не дейсің, Қонжар бандылық ұйым құрыпты, оның мүшелері баяғы өзімен бірге істеген достары екен. Құмның Керенке деген сулы-нулы татырын (онда адам баласының аяғы жетпеген жерлер баршылық қой. Не деп болады) біраз жыл мекен-тұрақ етіп, мыңғыртып мал (ұрлығы мал да) өсіріп отырыпты. Барымтаға лайық белі мықты, арыны қатты жарау аттарды белдеу-

ден үзбепті. Қорасы да, үй-жайлары да сайлы-ақ, өздері мұздай қаруланған, он шақты танкісі мен зеңбірегі де бар екен. Полициялармен бір күн соғысыпты» деген әңгіменің де құлағы қылтиып қалды...

Полиция жасағының Тереңқұмдағы құпия қонысқа ат сабылтып барғаны рас-ты. Бірақ, отар-отар малдың, барымташылардың тек орнын ғана сипап қалыпты. Өздері тап үстінен түскен, мидай даладағы өртеніп, күлі ғана қалған бірнеше нысанның қора, не үй болғанын ешқайсысы да тап басып айта алмайды...

Рас, Қонжар «ізсіз-түзсіз» ғайып болған күннің ертесіне өзінің осынау ата қонысына сайланып барғанды. Бабаларының баяғы кездердегі барымташылық кәсібін қайта жаңғыртқаны, әпенділік қой! Оған өзіндей әбжіл де әккі достарының қол ұшын бергені де, аулақта із шалдырмай жүріп, байшыкештердің бірталайын сазға отырғызып кеткені де, малдың жартысының ен-таңбасын өзгертіп қораларындағы малға қосқаны да, семіртіп, шетінен сойып, етін базарларға апарып сатып, қат-қат ақшасын жамбасқа басқаны да, соның есебінен тұрмыстарын түзеп алғаны да күндей шындық болатын... Алайда мұны көзбен көріп, қолмен ұстаған ешкім жоқ. Бұл арнасайлықтар үшін аңыз секілді ғана болып қалды. «Нағыз дала детективі» дерсің өзін! Осының негізінде шытырман оқиғалы кинофильм түсірсе де болатын шығар...

Айтқандай, осы оқиғадан кейін бір ай өтті ме, өтпеді ме – Қонжар аман-сау үйіне келді. Әлдигүл осының құрметіне дүмбірлеген үлкен үйіне ауылдастарын, достарын жиып кішігірім той өткізді. Алғашқыда Қонжекең коттеджді көріп, «Әлдигүл-ау, мынадай керемет үйді қалай тұрғызғансың!» деп жорта таңданған болды. Ал бір қағаберісте аппақ борықтай болып әдемілене түскен келіншегі Қонжарға қылымси жанасып: «Алты ай бұрын келгеніңнен бірдеме көтерген секілдімін» деп жымиып қойды...

Неге екенін, Қонжекеңнің көз алдына баяғы қызыл ала тірәктірі келді... «Мені қалай көзің қиып бартерге бердің?» деп мұңая қарайтындай, құрымағыр. Қонжардың алқымына өксік тығылды. Сол бір тыныш, бейғам шағын сағынғандай ма, қалай? Ол қызыл ала тірәктірін іздестіріп тауып, әлі күнге дін-аман сақталған болса, ақша дегенің пішен, қаншаға болсын қайта сатып алсам ба екен деп те ойлап қойды...

Беймәлім бір түйсікпен ауылдың байшыкештері «не де болса бар пәле осыдан келді-ау» десіп, өзін бір сүріндірмекке ілік іздеп, әлі азуларын басумен жүргендерін де сезеді. Бірақ, Қонжар үшін дәл қазір қылмыс жасасын, жасамасын – мейлі, түрмелердің есігі тарс жабық қой! Оған сот жүрмейді. Өйткені, оның аты-жөні тірілердің тізімінде жоқ. Әлдеқашан сызылып тасталған. Яғни, «өліп қалған». Өлілердің санатында. Ол өзінің өлі-тірісін де білмейтін жағдайда еді. Өзінің бұрынғы есім-сойын қайта қалпына келтірsem бе, жоқ па деп те екіұдай ойда жүр...

Ахмет БАЙМАХАНБЕТ

ЗАҢ

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ:
75849

Қазақстан Республикасының Мәдениет,
ақпарат және спорт министрлігінде тіркелген
Куәлік №5702-г, 2005 жыл, 10 ақпан

Жарияланған мақала авторларының
пікірлері редакция көзқарасымен сәйкес келе
бермеуі мүмкін

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ,
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

РЕДАКЦИЯНЫҢ МЕКЕНЖАЙЫ:

050012, Қазақстан Республикасы,
Алматы қаласы, Х.Досмұхамедұлы көшесі, 68 «б» үй.
Телефондар: 8727-2-92-43-43, 8727-2-92-79-61 (факс)

ЖУРНАЛДА ЖАРИЯЛАНАТЫН ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

- МАҚАЛАҒА ҰСЫНЫС ХАТ ҚОСА ТАБЫСТАЛУЫ ТИІС;
- МАҚАЛАҒА ҚОСА, ҚАЗАҚ, ОРЫС ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕ ЖАЗЫЛҒАН ТҮЙІН ТАБЫСТАЛУЫ ТИІС;
- МАҚАЛАҒА ҚОСА, МӘТІННІҢ ЭЛЕКТРОНДЫҚ НҰСҚАСЫ ЖӘНЕ АВТОРДЫҢ ФОТОСУРЕТІ ҚОСА ТАБЫСТАЛУЫ ТИІС;
- ІЛЕСПЕ ХАТТА АВТОРДЫҢ АТЫ-ЖӨНІ, ҚЫЗМЕТІ, ҒЫЛЫМИ АТАҒЫ КӨРСЕТІЛУІ ТИІС;
- МАҚАЛАНЫҢ СОҢЫНДА ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ КӨРСЕТІЛУІ ТИІС;
- МАҚАЛАНЫҢ КӨЛЕМІ 14-КЕГЛЬМЕН ТЕРІЛГЕН 9-10 БЕТТЕН АСПАҒАНЫ ЖӨН;
- МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ АВТОР КӨТЕРЕДІ.

Теруге 10.12.2022 ж. жіберілді. Басуға 20.12.2022 ж. қол қойылды.

Пішімі 60x90 1/8. Тапсырыс № 24. Таралым 1012.

Журнал айына бір рет жарық көреді.

Журналдың терімі мен бет қаттау жұмыстары «Заң»МК» ЖШС-нің компьютерлік орталығында жасалды. Офсеттік басылым

«Принт плюс» ЖШС баспаханасында басылды. Алматы облысы, Өтеген батыр кенті,
Сейфуллин көшесі, 2 «в» үй,

Телефондар: факс 8727-2-51-78-27, 8727-2-51-78-31

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАРЛЫҚ МАҢЫЗДЫ ЖАҢАЛЫҚТАРЫ

ZANMEDIA.KZ

ВСЕ СВЕЖИЕ НОВОСТИ КАЗАХСТАНА

Біздің басылымдарда:

- ✓ өз компанияңыз туралы PR-мақалалар;
- ✓ модульдық немесе, өзге де жарнамалар;
- ✓ кезекті аукцион немесе, өзге де сауда-саттық туралы хабарлама;
- ✓ өз компанияңыздың жылдық балансын немесе қаржылық есептерін жариялауға мүмкіндіктеріңіз бар.

Вы можете:

- ✓ Опубликовать PR-статью о вашей компании
- ✓ Опубликовать модульную или имиджевую рекламу
- ✓ Оповестить об очередном аукционе или проводимых торгах
- ✓ Опубликовать годовой баланс вашей компании или финансовую отчетность

Байланыс телефондарымыз:

Басылымға жазылу құны және оны
рәсімдеу мәселелері бойынша:
8 (727) 292 29 27

Жарнама мәселелері бойынша
телефондар:
8 (727) 292 29 27, 292 29 92

E-mail: **zanreklama@mail.ru**

Контактные телефоны:

По вопросам стоимости и оформления
подписки и издания:
8 (727) 292 29 27

Телефоны для рекламы:
8 (727) 292 29 27, 292 40 89

E-mail: **zanreklama@mail.ru**

БАСПАХАНА МЕКЕНЖАЙЫ:

Өтеген батыр кенті, Сейфуллин көшесі, 2В үй.
Тел/факс: 8 /727/ 251-78-27
тел.: 8 /727/ 251-78-31
«Принт Плюс» ЖШС

Адрес типографии:

пос. Утеген батыр, ул. Сейфуллина, дом 2В.
Тел/факс: 8 /727/ 251-78-27
тел.: 8 /727/ 251-78-31
ТОО «Принт Плюс»